

כנס הנשיא - הדמוקרטיה הישראלית במבחן השעה

מאי 2003

מדד

הדמוקרטיה הישראלית

2003

אשר אריאן, דוד נחמיאס, דורון נבות, דניאל שני

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

מרכז גוטמן

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא גוף עצמאי, המסייע לכנסת ולוועדותיה, למשרדים ולמוסדות ממשלתיים, לגופי השלטון המקומי ולמפלגות, באמצעות הגשת מחקרים והצעות לביצוע שינויים ורפורמות בדפוסי פעילותם.

נוסף על כך, המכון הישראלי לדמוקרטיה מממש את שליחותו על-ידי הצגת מידע משווה בנושאי החקיקה ובדרכי התפקוד של משטרים דמוקרטיים שונים. כמו כן הוא שואף להעשיר את השיח הציבורי ולעודד דרכי חשיבה חדשות על-ידי ייזום דיונים בנושאים שעל סדר היום הפוליטי, החברתי והכלכלי, בהשתתפות מחוקקים, בעלי תפקידי ביצוע ואנשי אקדמיה ועל-ידי פרסום מחקריו.

עורך ראשי: אורי דרומי

ראש מינהל מחלקת פרסומים: עדנה גרניט

עורכת הספרייה: יעל מושיוב

עריכה לשונית: תמי איילון אורטל

רכז הפקה: נדב שטכמן

עיצוב וסדר: רון הרן

עריכת תרשימים: עזרא לוזון

נדפס בתשס"ג ב'ארט פלוס', ירושלים

מסת"ב 965-7091-55-1 ISBN

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה

Copyright by The Israel Democracy Institute

Printed in Israel 2003

מהדורה ראשונה – 5/2003

מהדורה מתוקנת שנייה – 7/2003

אשר אריאן – עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה ופרופסור למדע המדינה באוניברסיטת חיפה

דוד נחמיאס – עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה ופרופסור למדע המדינה באוניברסיטת תל-אביב

דורון נבות ודניאל שני – המכון הישראלי לדמוקרטיה

תוכן העניינים

4	תיאור המחקר ומטרותיו
6	מדדי הדמוקרטיה
6	תמונת מצב מסכמת
8	ההיבט המוסדי: ייצוגיות
10	ההיבט המוסדי: השתתפות פוליטית
11	היבט הזכויות: זכויות פוליטיות
13	היבט הזכויות: שוויון למיעוטים
14	היבט היציבות: יציבות הממשלה
16	סקר הדמוקרטיה
16	תרבות דמוקרטית
21	לכידות חברתית
25	תפיסות הציבור לגבי מצב הדמוקרטיה הישראלית

תיאור המחקר ומטרותיו

פרויקט "מדד הדמוקרטיה הישראלית" שם לעצמו יעד להעריך את איכות הדמוקרטיה הישראלית ותפקודה באמצעות איסוף וריכוז של מידע כמותי והשוואתי מקיף, מדויק, בהיר, מהימן ותקף, ככל שהשיגה ידנו. אנו מקווים להמשיך בהערכה תקופתית של מצב הדמוקרטיה הישראלית ולהציג את הממצאים מדי שנה. כל זאת מתוך אמונה שתשתית הידע שאנו מציגים יכולה לתרום לקידום שיח ציבורי מעמיק ומבוסס אודות מצבה של הדמוקרטיה הישראלית, חיוזקה, ביסוסה והעמקתה.

המחקר התבצע בשני מישורים: האחד, בדיקה של מצב הדמוקרטיה הישראלית על-פי שורה של מדדים המנסים לאמוד את ההיבטים המרכזיים של מושג הדמוקרטיה. השני, בדיקה של מצב הדמוקרטיה כפי שהיא משתקפת בדעת הקהל, במטרה לבחון באיזו מידה השתרשה בישראל תרבות פוליטית דמוקרטית ואת תפיסות הציבור לגבי תפקוד הדמוקרטיה הישראלית. הכוונה היא לבחון גם את מידת ההתאמה בין שני המישורים הללו. לאמור, האם יש פער בין הערכת מצב הדמוקרטיה הישראלית על-פי המדדים השונים לבין האופן שבו הציבור הישראלי מעריך את מצב הדמוקרטיה.

המחקר התבצע בשני מישורים: האחד, בדיקה של מצב הדמוקרטיה הישראלית על-פי שורה של מדדים המנסים לאמוד את ההיבטים המרכזיים של מושג הדמוקרטיה. השני, בדיקה של מצב הדמוקרטיה כפי שהיא משתקפת בדעת הקהל, במטרה לבחון באיזו מידה השתרשה בישראל תרבות פוליטית דמוקרטית ואת תפיסות הציבור לגבי תפקוד הדמוקרטיה הישראלית. הכוונה היא לבחון גם את מידת ההתאמה בין שני המישורים הללו. לאמור, האם יש פער בין הערכת מצב הדמוקרטיה הישראלית על-פי המדדים השונים לבין האופן שבו הציבור הישראלי מעריך את מצב הדמוקרטיה.

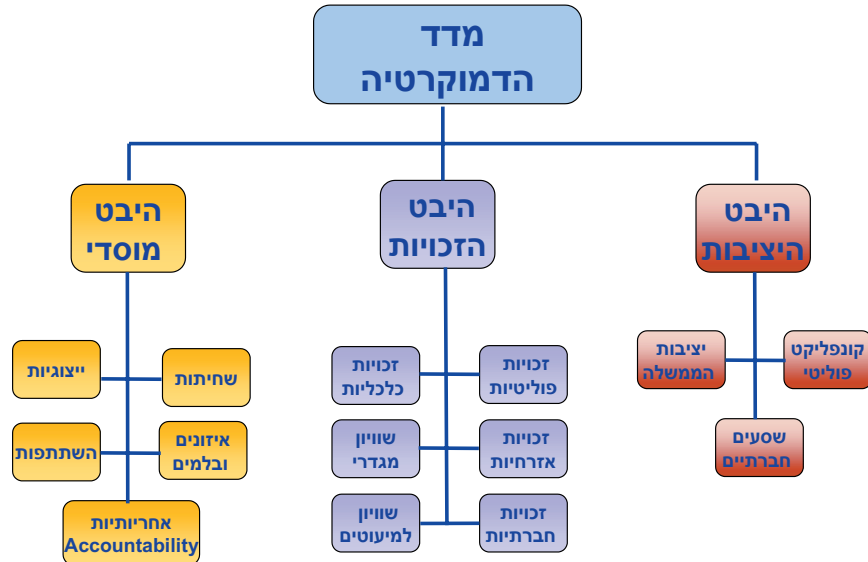
בשני המישורים – המדדים ודעת הקהל – החלטנו לאמוד את מצבה של ישראל בראייה השוואתית. לפיכך, הניתוח של מצב הדמוקרטיה הישראלית נערך ביחס לשני ממדי השוואה: האחד, מצבה של ישראל לעומת 35 מדינות דמוקרטיות אחרות בעולם.¹ השני, מצבה של ישראל ביחס לעצמה, קרי, השינוי שחל על פני זמן. לצורך ההשוואה השנייה הגדרנו את העשור האחרון כנקודת ההתייחסות, ועל כן תקופת הפרויקט תוחמה לשנים 1992–2003. עם זאת, במישור של דעת הקהל אנו מציגים גם נתונים מוקדמים יותר (החל משנת 1969) כאשר אלה היו בנמצא.

כל אחד משלושת ההיבטים הללו כולל כמה תכונות חשובות למשטר דמוקרטי (ראו תרשים 1). ההיבט המוסדי כולל חמש תכונות: אחריותיות (accountability), ייצוגיות, השתתפות, איזונים ובלמים, וטוהר המידות בממשל (שחיתות). היבט הזכויות כולל שש תכונות: זכויות אזרחיות, זכויות פוליטיות, זכויות חברתיות, זכויות כלכליות (קניין), שוויון מגדרי ושוויון למיעוטים. היבט היציבות כולל שלוש תכונות: יציבות הממשלה, היעדר קונפליקט פוליטי, והיעדר שסעים חברתיים. במסגרת הפרויקט כל אחת מהתכונות הללו נבדקה באמצעות מספר מדדים (לרוב שניים), כך שהמחקר כולל בסך הכול 31 מדדים למצב הדמוקרטיה הישראלית, מה שאכן מאפשר לבחון אותה כתופעה רב-ממדית.

כמו כן, במדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת בישראל (יהודים וערבים) נשאלו המשתתפים באיזו מידה, לדעתם, כל אחת מהתכונות מתממשת בישראל הלכה למעשה. לגבי התכונות המרכיבות את היבט הזכויות, אשר מבטא את הפן המהותי של הדמוקרטיה, בדקנו גם את מידת התמיכה בערכים אלה בקרב הציבור הרחב, בניסיון לעמוד על עומק התרבות הדמוקרטית בישראל. שאלות אלה נכללו בסקר שנערך באפריל 2003.

1. אלה המדינות שהשתתפו בפרויקט ושלגביהן נאספו נתונים משווים על המדדים: אוסטרליה, אוסטרליה, איטליה, אירלנד, אנגליה, אסטוניה, ארגנטינה, ארצות-הברית, בולגריה, גרמניה, דנמרק, דרום אפריקה, דרום קוריאה, הודו, הולנד, הונגריה, טייוואן, יוון, יפן, מקסיקו, ניו-זילנד, נורבגיה, ספרד, פולין, פינלנד, צ'ילה, צ'כיה, צרפת, קוסטה ריקה, קנדה, קפריסין, רומניה, שבדיה, שווייץ, תאילנד. עם זאת, במישור של דעת הקהל לא תמיד התאפשרה השוואה ביחס לכל המדינות ברשימה.

תרשים 1

במסגרת הפרויקט סקרנו את הידע הקיים בעולם בתחום זה, בתקווה לכסות מגוון רחב ככל האפשר של מדדים ומקורות מידע, ובחרנו את המדדים שענו בצורה הטובה ביותר על הקריטריונים הבאים: תקפות, מהימנות, רגישות/שונויות, שקיפות, בהירות, רמת הפירוט, זמינות המידע ומידת היותו עדכני. לצערנו, במספר מקרים נאלצנו לעשות שימוש במדדים שלא ענו על כל הקריטריונים באופן מלא. בחוברת זו אנו מציגים תמונת מצב מסכמת של מצב הדמוקרטיה הישראלית על-פי דירוגה במדדי הדמוקרטיה השונים, כמו גם מספר דוגמאות מפורטות יותר מתוך המדדים שנאספו. בנוסף אנו מציגים כמה ממצאים מרכזיים מסקר דעת הקהל. הנתונים המלאים, הן של המדדים והן של סקר הדמוקרטיה, יצאו לאור בקרוב.

הנתונים להשוואה הבין-מדינתית בנושא דעת הקהל נלקחו ממחקרים בינלאומיים, ובעיקר מה-World Values Survey וה-International Social Science Project. המדדים ששולבו במחקר פותחו על-ידי גופי מחקר בינלאומיים שונים, אשר גם סיפקו את מרבית הנתונים, ובראשם: Polity, Minorities at Risk, The United Nations Human Development Project, The International Institute for Democracy and Electoral Assistance, The International Country Risk Guide, Freedom House, Amnesty International, Transparency International, The Arthur Banks, והחוקרים Heritance Foundation. Arend Lijphart and Michael Gallagher.

מדדי הדמוקרטיה

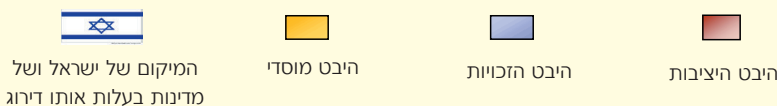
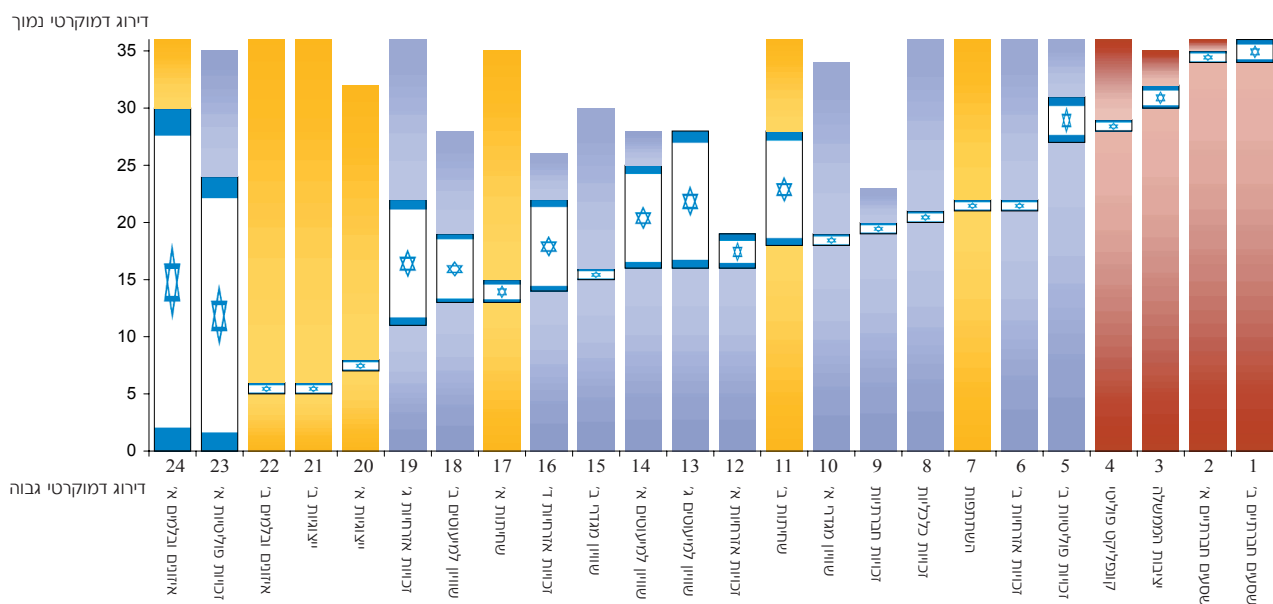
תמונת מצב מסכמת

והציון מבטא את דירוגה היחסי של ישראל. ככל שהדירוג במדד מסוים גבוה יותר (קרי, ככל שהוא קרוב ל-1), המשמעות היא שמצבה של ישראל טוב יותר מבחינת דמוקרטיה ויציבות. לעומת זאת, ככל שהציון נמוך יותר, כך מצבה גרוע יותר באופן יחסי.

תרשים 2 מסכם את הדירוג של ישראל ב-24 מדדים, בהשוואה לשאר מדינות המדגם, שלגביהן היו לנו נתונים.² מדדים אלה מקיפים את שלושת היבטים שעליהם מתפרסם מדד הדמוקרטיה – היבט המוסדי, היבט הזכויות והיבט היציבות – והם נותנים ביטוי לכל התכונות שכלולות באותם היבטים. כל עמודה בתרשים מתייחסת למדד אחר,

תרשים 2

דירוג יחסי של ישראל ב-24 מדדים*

* גובה העמודות מייצג את מספר המדינות עליהן קיים מידע

2. כאמור, המחקר כולל 31 מדדים, ולא רק את 24 המדדים המופיעים לעיל. לא הצגנו בטבלה המסכמת את דירוגה של ישראל במדד "אחריות אנכית", שכן לא הייתה שונות בין מדינות המדגם (כולן קיבלו את הציון הגבוה ביותר). לא הצגנו תמונת מצב השוואתית אודות מידת האחריות האופקית והיקף ההוצאה הממשלתית למימוש זכויות חברתיות, שכן עדיין אין בידינו את הנתונים המלאים. כמו כן, בארבעה מדדים נוספים, מצויים ברשותנו נתונים אודות ישראל בלבד (המדדים הם: הצבעה בבחירות לשלטון המקומי, שיעור האסירים במדינה כולל אסירים ביטחוניים; מדד ג'יני ברוטו; ושיעור הכהונה שהממשלה הצליחה למלא בפועל). רק לגבי 13 מדדים יש לנו נתונים על כל 36 המדינות שהשתתפו במדגם.

(ראו עמודה 12).⁴ גם מבחינת מצב חופש הדת והשוויון בזכויות חברתיות (באמצעות מדד ג'יני לאי-שוויון בחלוקת ההכנסות נטו), ישראל מדורגת במקום נמוך [15-22 מתוך 26 מדינות בחופש הדת (ראו עמודה 16), ובמקום ה-20 מתוך 23 במדד ג'יני נטו (ראו עמודה 9)]. הממצאים ביחס לשוויון כלפי מיעוטים רק מחמירים את התמונה: מידת האפליה הכלכלית גבוהה [מקום 17-28 מתוך 28 מדינות (ראו עמודה 13)], וכך גם מידת האפליה הפוליטית [מקום 17-25 מתוך 28 (ראו עמודה 14)]. רק במדד שמתייחס להיקף ההגבלות התרבותיות על המיעוט – מצבה של ישראל טוב יותר [14-19 מתוך 28 (ראו עמודה 18)]. לעומת זאת, בנושא השוויון המגדרי ישראל נמצאת פחות או יותר באמצע – היא מדורגת במקום ה-19 מתוך 34 במדד להתפתחות של נשים בישראל (Gender Development Index) (ראו עמודה 10) ובמקום ה-16 מתוך 30 במדד ההעצמה (Gender Empowerment Index) (ראו עמודה 15). המדד היחיד מבין מדדי הזכויות שבו ישראל מקבלת את הציון הגבוה ביותר, יחד עם רוב מדינות המדגם (מקומות 1-24 מתוך 35 מדינות), שייך לתכונת הזכויות הפוליטיות. מדד זה בוחן את המידה שבה ההשתתפות הפוליטית פתוחה לתחרות, באופן שמאפשר חלופות למדיניות ולהנהגה (ראו עמודה 23).

מהנתונים עולה בבירור כי בהשוואה למדינות המדגם, ישראל איננה נהנית מיציבות. מידת הקונפליקט הפוליטי רבה [ישראל מדורגת במקום ה-29 מתוך 36 מדינות המדגם (ראו עמודה 4)]. מבחינת יציבות הממשלה, כפי שהיא נמדדת על-פי מספר חילופי השלטון שהתבצעו בעשור האחרון, הרי שבישראל יש חילופי שלטון תכופים יותר מאשר במדינות אחרות [ישראל מדורגת במקום ה-31-32 מתוך 35 (ראו עמודה 3)]. מעל לכול, בשני המדדים של שסעים חברתיים מצבה היחסי של ישראל מצטייר בבירור כחמור. המתרחקות על רקע דתי רבה מאוד [ישראל מדורגת במקום ה-35 מתוך 36 (ראו עמודה 2)], כמו גם המתרחקות על רקע לאומי/עדת/לשוני [ישראל נמצאת בתחתית הרשימה, יחד עם הודו (ראו עמודה 1)].

חשוב להדגיש שלא בכל המקרים המיקום היחסי של ישראל הוא בהשוואה לכלל מדינות המדגם, דבר שמקשה על היכולת להשוות בין הדירוג של ישראל על פני המדדים השונים.³ עם זאת, אפשר לראות כי הדירוג היחסי של ישראל בהשוואה לעצמה לא היה משתנה באופן מהותי בחלק ניכר מהמקרים, גם אילו היו לנו נתונים לגבי כלל מדינות המדגם. כך למשל, ייצוגיות ואיזונים ובלמים היו נותרות התכונות שבהן מצבה של ישראל הוא הטוב ביותר ביחס למצבה בתכונות אחרות, ושסעים חברתיים – התכונה בה מצבה הוא הגרוע ביותר.

הנתונים בתרשים מצביעים על כך שמהיבט המוסדי מצבה של הדמוקרטיה הישראלית טוב. שני המדדים בהם דירוגה של ישראל הוא הגבוה ביותר, ביחס לדירוגה בכל יתר המדדים, הם אלה שאומדים את מצב הייצוגיות ואת מצב האיזונים והבלמים, תכונות ששייכות להיבט המוסדי. בשניהם ישראל מדורגת במקום השישי מבין מדינות המדגם (ראו עמודות 21 ו-22). ברם, שיעור ההצבעה בבחירות, שהוא אחד המדדים לתכונת ההשתתפות הפוליטית (שהיא גם חלק מההיבט המוסדי), מצוי במגמת נסיגה מאז 1996. כיום, עם שיעור הצבעה של 67.8 אחוזים מכלל האזרחים הרשומים בספר הבחורים, ישראל מדורגת רק במקום ה-22 מבין המדינות שנבדקו (ראו עמודה 7). בנושא השחיתות ישראל מדורגת פחות או יותר באמצע (במקום ה-14-15 מתוך 35 מדינות במדד אחד, ובמקום ה-19-28 מתוך 36 מדינות במדד השני, ראו עמודות 17 ו-11 בהתאמה).

בהיבט הזכויות מצבה של ישראל מעורר דאגה. חופש העיתונות נמוך בהשוואה למדינות דמוקרטיות אחרות וישראל מדורגת במדד זה רק במקום ה-28-31 מתוך 36 מדינות המדגם (ראו עמודה 5). במדד של פגיעה בזכויות אדם, שמהווה אינדיקציה לשמירה על זכויות אזרחיות, ישראל מצויה בתחתית הדירוג (הנתונים מתייחסים גם להפרה של זכויות אדם על-ידי מדינת ישראל בשטחי יהודה ושומרון ובאזור חבל עזה), עם דרום אפריקה והודו

3. המקרה הבולט ביותר שבו עלול להיווצר רושם מוטעה לגבי ישראל הוא המצב היחסי של הזכויות החברתיות, כפי שהוא נמדד באמצעות מדד ג'יני נטו. הדירוג של ישראל הוא 20 מתוך 23 מדינות. העמודה בתרשים מצויה משמאל לעמודה המבטאת את המדד "זכויות כלכליות", שבו ישראל מדורגת במקום ה-21 מתוך 36 מדינות המדגם. כאמור, החלטנו להציג את מקומה היחסי של ישראל בכל מדד ומדד משמאל לימין, על-פי סדר מספרים עולה, תוך הסתייגות שלא תמיד משמעות הדבר שמצבה היחסי של ישראל הוא בהכרח טוב יותר.

4. הנתונים שמצויים בידניו מתייחסים אמנם רק ל-19 ממדינות המדגם, אך לגבי שאר המדינות אין נתונים מפני שהן נחשבות למדינות שהשמירה על זכויות האדם בהן מושגת רצון.

יהודה ושומרון ואזור חבל עזה), שיעור האסירים הפליליים במדינה במגמת עלייה, אי-השוויון בחלוקת הכנסות גובר, ואי-השוויון בין הרוב היהודי למיעוט הערבי נותר בעינו. יתר על כן, מתחוור כי באופן יחסי, ישראל סובלת מחוסר יציבות. לסיכום, מהדירוג היחסי על פני המדדים עולה שישראל היא בעיקר דמוקרטיה פורמלית, שטרם הצליחה לסגל לעצמה את מאפייני הדמוקרטיה המהותית.

בסופו של דבר, בהשוואה לדמוקרטיות אחרות בעולם, מצבה של ישראל אמור לעורר דאגה בלבם של שוחרי הדמוקרטיה. אף כי באופן כללי מצבה היחסי של ישראל בהיבט המוסדי טוב, גם היבט זה אינו חסר בעיות: שיעור ההצבעה במגמת ירידה וטוהר המידות בממשל מצוי בנסיגה מסוימת. מצבה הבעייתי של ישראל מתחדד כשבוחנים את מצב הזכויות. חופש העיתונות נמוך, הפגיעה בזכויות אדם גבוהה (כאמור, האומדן כולל את שטחי

ההיבט המוסדי: ייצוגיות

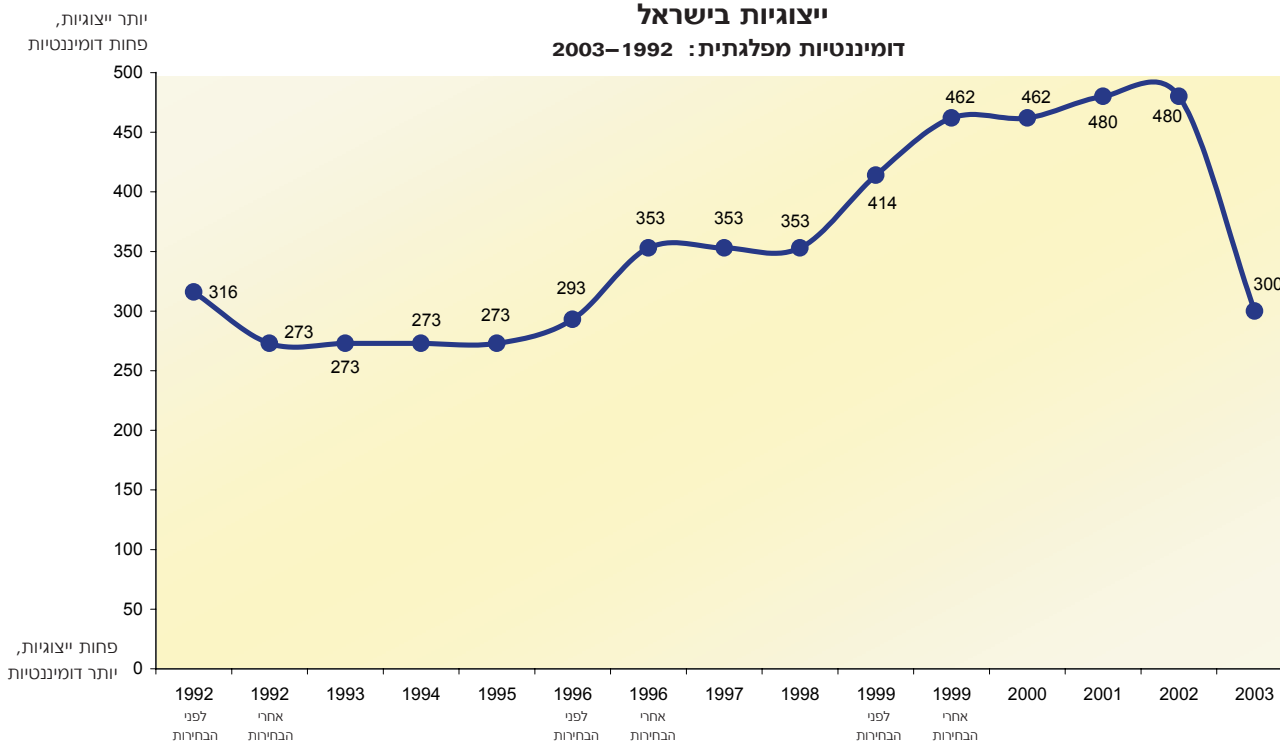
בידי המפלגה הגדולה ביותר, ומכפילים במאה. המדד נע בין 100 – נתון שמשמעו שליטה מוחלטת, כלומר, כל המושבים מוחזקים בידי אותה המפלגה – לבין מספר המושבים בבית מחוקקים מסוים כפול מאה, נתון שמשנתנה ממדינה למדינה (בישראל, למשל, הנתון הוא 12,000). ככל שמספר המושבים של המפלגה הגדולה קטן יותר, כך הציון המתקבל במדד גדול יותר, דבר שמעיד על היעדר דומיננטיות ועל ייצוגיות טובה. אין ספק שיתכנו מצבים שבהם על אף שיש מפלגה דומיננטית אחת, היא בכל זאת מצליחה להכיל את מלוא האינטרסים של האזרחים. אך ככלל, ההנחה היא שהסבירות לכך נמוכה יחסית.

רוב המדדים לייצוגיות מנסים להעריך עד כמה המוסדות הנבחרים, ובעיקר הבית התחתון, מבטאים בצורה מדויקת את העדפות הציבור. אחד משני המדדים שבהם בחרנו כדי לאמוד את מידת הייצוגיות הוא מדד הדומיננטיות המפלגתית (Party Domination). מדד זה בודק באיזו מידה בית המחוקקים נשלט על-ידי מספר מצומצם של מפלגות. זאת לנוכח ההנחה שאם בפרלמנט שולטת מפלגה אחת, או מספר קטן מאוד של מפלגות, אזי ישנם חלקים באוכלוסייה שנתרים חסרי ייצוג בפועל. מדד הדומיננטיות המפלגתית הפך למקובל בין היתר בשל הפשטות שבו⁵: מחלקים את גודלו של הגוף המחוקק (מספר המושבים) במספר המושבים שמוחזקים

תרשים 3

ייצוגיות בישראל

דומיננטיות מפלגתית: 1992–2003

5. ראו: Joe Foweraker and Roman Krznaric, "How to Construct a Database of Liberal Democratic Performance", *Democratization*, 1; Arthur S. Banks, *Cross-Polity Time-Series Data*, State University of New York at Binghamton, 2000–Vol. 8(3) 2001: 1, pp. 12

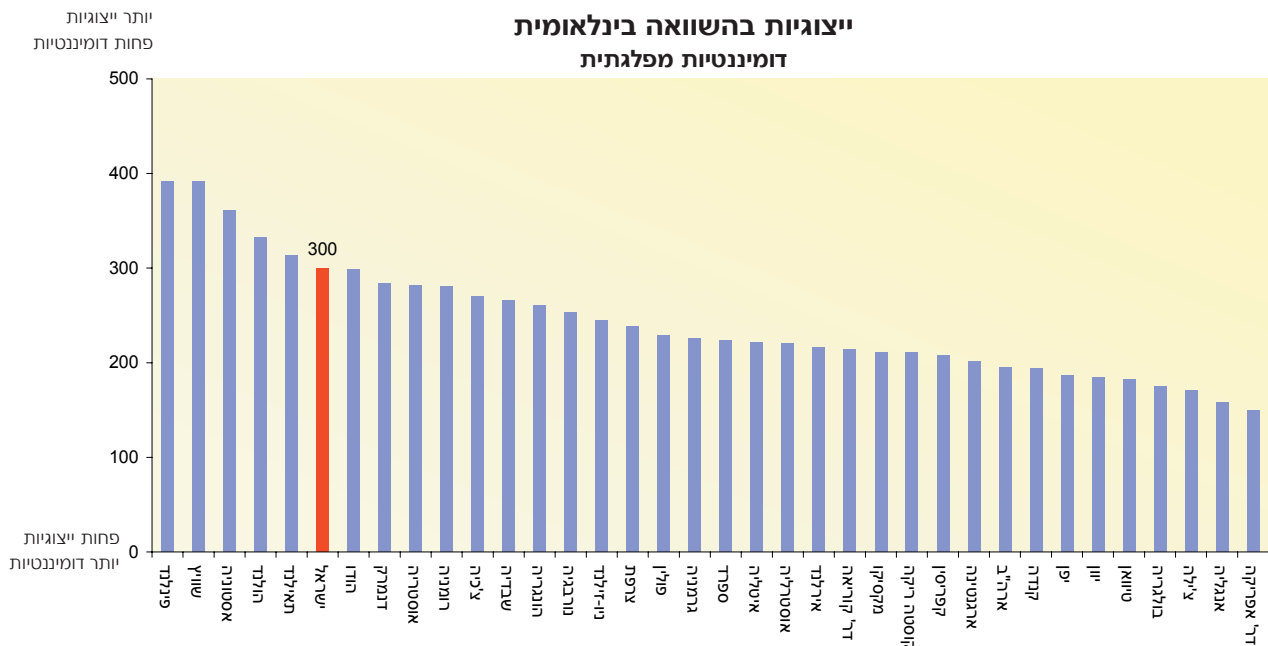
הדומיננטיות המפלגתית הרקיע שחקים לקראת הבחירות המיוחדות לראשות הממשלה ב-2001, אז מספר המנדטים של מפלגת העבודה הצטמק ל-25 (והמדד עלה ל-480). במצב זה ישראל דורגה במקום הראשון – ובפער משמעותי מהמדינה הבאה אחריה – מבחינת היעדר הדומיננטיות המפלגתית. כאמור, בבחירות 2003 השתנתה התמונה כאשר בכנסת שוב הופיעה מפלגה דומיננטית – הליכוד – המחזיקה בשליש מהמושבים בבית (בהתאם, ירד המדד ל-300).

אם בודקים את מצבה של ישראל כיום מבחינת הייצוגיות, המדד מצביע על ייצוגיות גבוהה מאוד בהשוואה למדינות דמוקרטיות אחרות בעולם (ראו תרשים 4). למעשה, זהו אחד משני המדדים שבהם ישראל מדורגת במקום הגבוה ביותר – מקום שישי מתוך 36 מדינות המדגם. שתי המדינות שמצטיינות בייצוגיות, לפי מדד הדומיננטיות המפלגתית, הן פינלנד ושווייץ שחולקות בבכורה, ואחריהן אסטוניה, הולנד, תאילנד וישראל. המדינות שהייצוגיות בהן נמוכה ביותר לפי מדד זה הן דרום אפריקה, ואחריה אנגליה וצ'ילה. הנתונים על המדינות השונות מתייחסים לשנת 1999 ונלקחו ממאגר המידע Cross-Polity Times-Series Data, בעריכת פרופ' ארתור בנקס (Banks).

אם בוחנים את השינוי שחל בישראל בעשור האחרון על-פי מדד הדומיננטיות המפלגתית, הרי שחלו תמורות מרחיקות לכת (ראו תרשים 3). למעשה, מאז 1992 הדומיננטיות המפלגתית הלכה ונשחקה בהתמדה, מה שהצביע על ייצוגיות גבוהה יותר. מאידך, אפשר לראות בשחיקה זו גם גורם משמעותי לאי היציבות שהמערכת הפוליטית נקלעה אליה. רק בבחירות 2003, עם מספר המנדטים הגבוה שקיבלה מפלגת הליכוד, חזרה הדומיננטיות המפלגתית, ובהתאם, צנח המדד. יתר על כן, המפלגה הגדולה ביותר, לא זו בלבד שהלכה וקטנה בכל מערכת בחירות אלא שגם תוך כדי הקדנציה כוחה הלך ונחלש עם התפצלותן של כמה מפלגות. דפוס זה חזר על עצמו בשלוש מערכות הבחירות לכנסת שהיו בעשור האחרון: 1992, 1996 ו-1999. בבחירות 1996 הונהגה לראשונה שיטת הבחירות הישירה לראשות הממשלה. הדבר הוביל לכך שמידת הייצוגיות הייתה גבוהה יותר והדומיננטיות המפלגתית נשחקה – המפלגה הגדולה ביותר (מפלגת העבודה) החזיקה רק ב-34 מנדטים (כך שהמדד עלה ל-353). במהלך הקדנציה, מספר חברי כנסת עזבו את מפלגת העבודה, והיא נשארה עם 29 מנדטים בלבד (המדד עלה ל-414). לאחר בחירות 1999 הלך כוחה ונחלש והיא הגיעה ל-26 מנדטים (המדד עלה ל-462). מדד

תרשים 4

ייצוגיות בהשוואה בינלאומית דומיננטיות מפלגתית

ההיבט המוסדי: השתתפות פוליטית

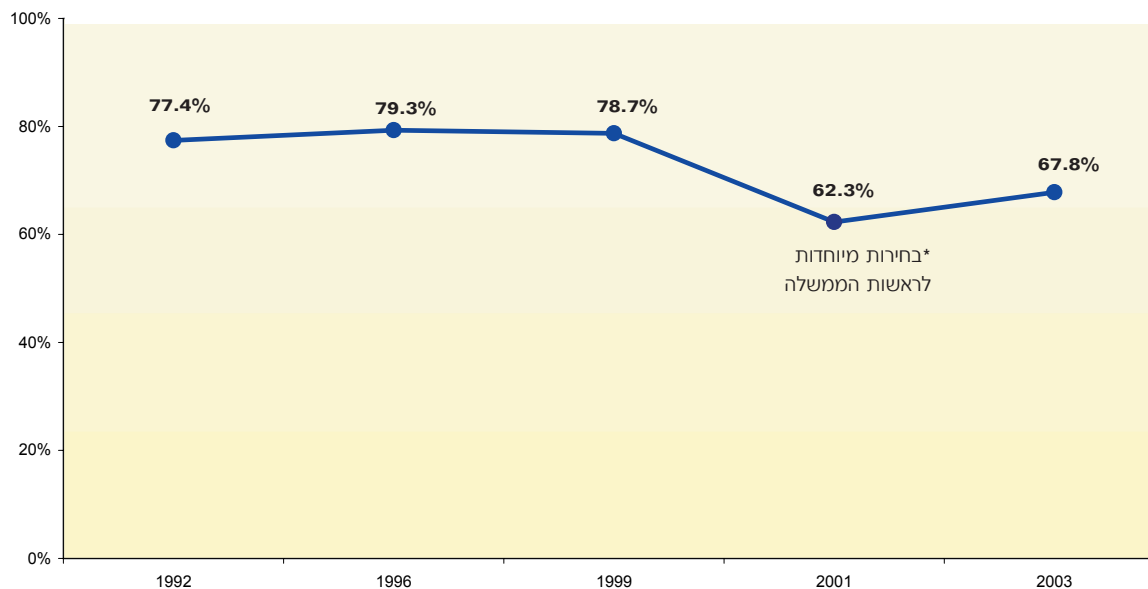
כאזרחים. הנתונים על אודות שיעור ההצבעה בבחירות הארציות ביחס לאזרחים הרשומים בספר הבחורים נלקחו מ-International Institute for Democracy and Electoral Assistance (להלן: IDEA). הנתונים על אודות ישראל לשנים 2001 ו-2003, נלקחו מפרסומי הכנסת.⁷

אם מתבוננים בנתוני שיעור ההצבעה בישראל בעשור האחרון, אפשר לזהות מגמה מדאיגה (ראו תרשים 5). בעוד שב-1996 חלה עלייה מתונה מאוד בשיעור ההשתתפות בבחירות בהשוואה ל-1992, מאז 1996 (במערכת הבחירות הראשונה שבה אזרחי ישראל בחרו הן מפלגה והן ראש ממשלה, בשני פתקים נפרדים) התפתחה מגמת ירידה בשיעור ההצבעה בבחירות. ירידה זו החריפה במערכת הבחירות לראשות הממשלה ב-2001, ובבחירות האחרונות בינואר 2003. אם ב-2001 ההסבר לשיעור ההצבעה הנמוך היה נעוץ בכך שהבחירות היו לראשות הממשלה בלבד, הרי שב-2003, עם החזרה לשיטת ההצבעה בפתק אחד לראשות הממשלה ולמפלגה, ההסבר הזה הפך לבלתי-רלוונטי.

השתתפות פוליטית היא תכונה רב-ממדית. מרבית מדדי ההשתתפות מתעדים את שיעור ההצבעה בבחירות הארציות, וזאת משני טעמים עיקריים: ראשית, הצבעה בבחירות חשובה מאוד להשתתפות פוליטית, הן לידם של חוקרים שמצדדים בגישה "רזה" לדמוקרטיה והן בקרב חוקרים המצדדים בגישה "עבה", ושנית, עקב קשיים מתודולוגיים לאמוד את שיעור ההשתתפות באמצעות מדדים אחרים. הצבעה בבחירות נמדדת בשתי דרכים עיקריות. האחת, שיעור המצביעים בבחירות ביחס לאוכלוסייה הבוגרת באותה מדינה. השנייה, שמוצגת כאן, שיעור המצביעים בבחירות ביחס לכלל האזרחים הרשומים בספר הבחורים.⁶ שיעור המצביעים מופיע באחוזים, כמספר הפתקים שנמנו לאחר הבחירות (פסולים וכשרים גם יחד); במקרה שיש הבחנה בין פתקים פסולים ופתקים לבנים, נכללים גם הפתקים הלבנים, חלקי מספר האזרחים הרשומים בספר הבחורים כבעלי זכות הצבעה. תהליך רישום האזרחים אמור להתבצע בפשטות המרבית, כך שכל האזרחים בגיל הזכאות להצבעה יוכלו לממש את זכותם היסודית

תרשים 5

השתתפות בבחירות בישראל: 1992–2003

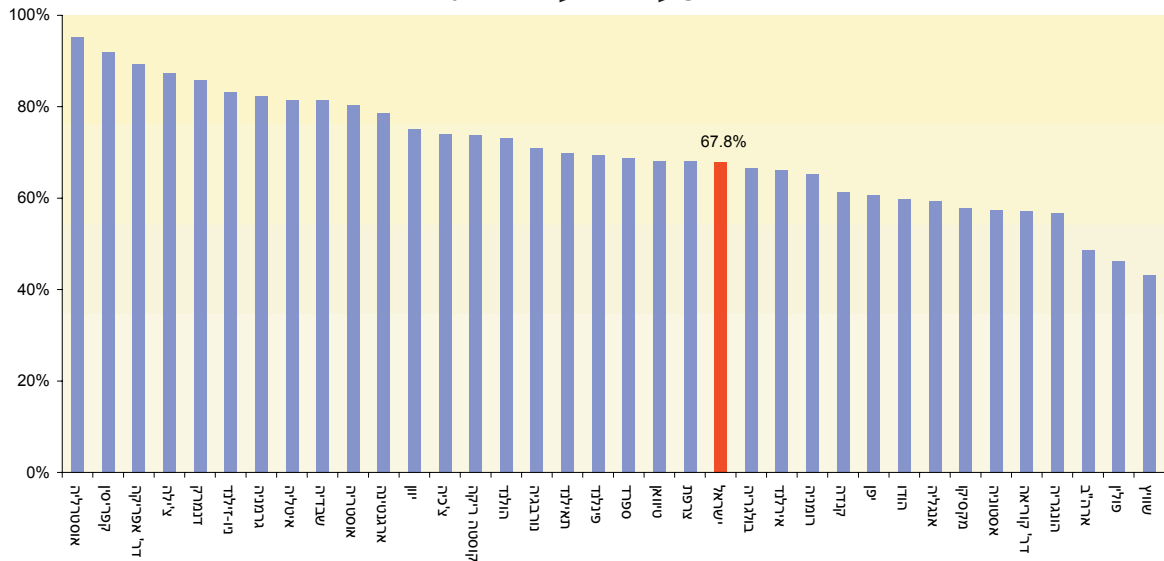

6. באשר למחלוקת כיצד למדוד את שיעור ההצבעה בבחירות, ראו: Foweraker and Krznaric, 2001: p. 14.
 7. www.knesset.gov.il/elections16/heb/results/regions.asp ; www.knesset.gov.il/elections01/results.htm

הוא שחוקי המדינה מחייבים להצביע בבחירות. הן באוסטרליה והן בקפריסין, אזרחים שלא מצביעים מחויבים לספק הסבר סביר להיעדרותם, והם עלולים להיכנס בגינה. המדינות עם שיעור ההצבעה הנמוך ביותר ביחס לכלל האזרחים הרשומים בספר הבחורים הן שווייץ, עם 43.2 אחוז (ב-1999); פולין, עם 46.2 אחוזים (ב-2001); וארצות-הברית, עם 48.5 אחוזים (ב-2000).

אם משווים את שיעור ההצבעה בישראל לשיעור ההצבעה במדינות אחרות בעולם, הרי שהוא אינו גבוה כפי שמקובל אולי לחשוב. ישראל מדורגת במקום ה-22 מתוך 36 מדינות המדגם (ראו תרשים 6).⁸ שיעור ההצבעה הגבוה ביותר הוא באוסטרליה (95.2 אחוזים מכלל האזרחים הרשומים בספר הבחורים ב-1998), אחריה קפריסין (91.8 אחוזים ב-2001), ובמקום השלישי דרום אפריקה (89.3 אחוזים ב-1999). הסבר סביר לשיעורי ההצבעה הגבוהים באוסטרליה ובקפריסין,

תרשים 6
השתתפות פוליטית – מבט בינלאומי
שיעור ההצבעה בבחירות

היבט הזכויות: זכויות פוליטיות

במדינה, לאמור, לקיומם או להיעדרם של חוקים המגבילים את חופש העיתונות או מגנים עליה ולמידת האכיפה של חוקים אלה (30 נקודות). הקטגוריה השנייה עוסקת בהשפעות ובלחצים הפוליטיים על העיתונות (40 נקודות), והקטגוריה האחרונה נוגעת להשפעות וללחצים הכלכליים על העיתונות (30 נקודות). הממד המצטבר נע בין 0 ל-100, כאשר 0 מבטא את המצב הגרוע ביותר ו-100 את המצב הטוב ביותר.¹⁰ מדינות שזכות ל-70 עד 100 נקודות נחשבות למדינות בעלות עיתונות חופשית, מדינות שיש להן בין 40 ל-69 נקודות נחשבות לבעלות עיתונות חופשית למחצה ואלה שמקבלות 39 נקודות ומטה מוגדרות כמדינות לא חופשיות.

הזכויות הפוליטיות מגנות על החירויות החיוניות לקיומו של הליך דמוקרטי תקין ושוויוני, להבטחתן של בחירות חופשיות והוגנות ולמתן הזדמנות לאזרחים להשתתף בהליך הפוליטי. מכאן שיש חפיפה מסוימת בין הזכויות הפוליטיות לבין הערכים של אחריותיות (accountability) והשתתפות פוליטית. אחד משני המדדים שבאמצעותם בחרנו לאמוד את מצב הזכויות הפוליטיות בישראל מתמקד בחופש המידע. זהו מדד חופש העיתונות (Press Freedom) שפותח על-ידי Freedom House. הממד מתייחס הן לעיתונות הכתובה והן למשודרת ומורכב משלוש קטגוריות משנה, כאשר לכל אחת ניתן ציון נפרד:⁹ הקטגוריה הראשונה מתייחסת למצב החוקי

8. למותר לציין כי מצבה היחסי של ישראל משתפר, כאשר מודדים את שיעור ההצבעה מתוך כלל האוכלוסייה הבוגרת במדינה. ישראל מדורגת במקום ה-11, עם 74.4 אחוז מצביעים בבחירות שהתקיימו לכנסת ה-16 בינואר 2003 (הנתונים אודות שיעור ההצבעה בישראל מתוך כלל האוכלוסייה הבוגרת אינם מופיעים כאן, והם יוצגו בפרסום המלא של מדד הדמוקרטיה).

9. לפירוט על המתודולוגיה ראו: Leonard R. Sussman and Karin Deutsch Karlekar, *The Annual Survey of Press Freedom 2002*, Freedom House, 2002: pp. 17-18.

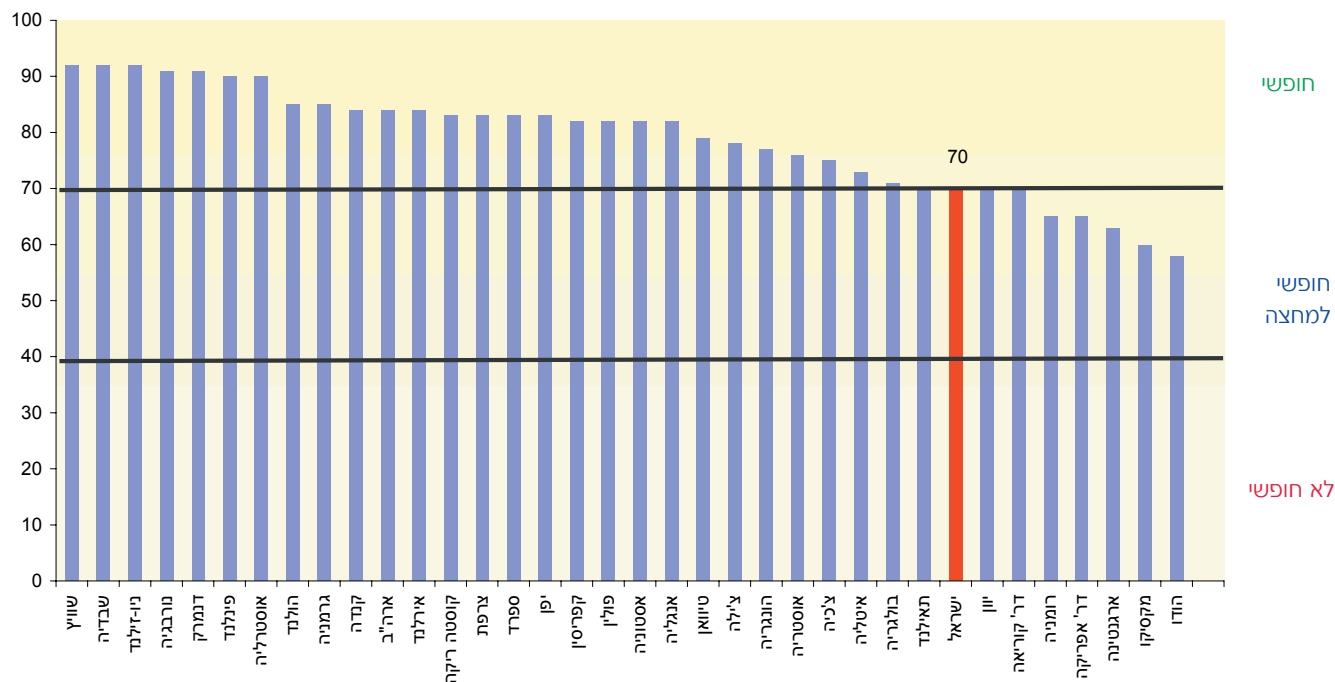
10. הממד של Freedom House נע בכיוון ההפוך, כך ש-0 משמעו עיתונות חופשית לחלוטין. לצורך הצגת הנתונים הפכנו את הסדר, כדי שניקוד גבוה יותר יעיד על איכות דמוקרטיה גבוהה יותר.

העליון מנובמבר 2000 להוריד את הרף שבו פרסום או דיבור בפומבי יכולים להיחשב מזיקים לסדר הציבורי.¹² השוואה של מצב חופש העיתונות בישראל לזה של הדמוקרטיות המובילות בעולם מעלה תמונה עגומה למדי (ראו תרשים 7).¹³ לפי הדוח של Freedom House לשנת 2002, ישראל מדורגת במקום 28-31 מבין 36 המדינות שנכללו בפרויקט זה. דרום קוריאה, תאילנד ויוון זוכות גם הן ל-70 נקודות בלבד. המדינות היחידות שמצבן גרוע יותר, מבין אלה שנבדקו, הן רומניה, דרום אפריקה, ארגנטינה, מקסיקו והודו שחותמת את הרשימה. המדינות שבהן מתקיימת המידה הגבוהה ביותר של חופש עיתונות הן שווייץ, שבדיה וניו-זילנד, ואחריהן נורבגיה ודנמרק.

אם בוחנים את ההתפתחויות בתוך ישראל בעשור האחרון מבחינת חופש העיתונות, הרי שלא חל שיפור לטובה. אמנם בדוח Freedom House של 1997 העלו את הציון של ישראל מ-70 (הציון בשנים 1994-1996)¹⁴ ל-72, אך ב-2000 ירד הציון חזרה ל-70 ונשאר שם עד היום. משמעות הדבר היא שישראל אמנם מוגדרת עדיין כמדינה בעלת עיתונות חופשית, אך היא נמצאת על סף ההגדרה של מדינה בעלת עיתונות חופשית למחצה. בין הסיבות ש-Freedom House מונים להידרדרות במצב חופש העיתונות בישראל, נמצא היחס של רשויות השלטון וכוחות הביטחון הישראליים לעיתונאים פלשתיניים ולעיתונאים זרים מאז פרוץ האינתיפאדה, וכן להחלטה של בית המשפט

תרשים 7

זכויות פוליטיות – מבט בינלאומי חופש העיתונות

11. מדד חופש העיתונות החל לפעול במתודולוגיה הזו רק בשנת 1994. קודם לכן המדינות רק דורגו כחופשיות, חופשיות למחצה או בלתי חופשיות (ישראל דורגה כבעלת עיתונות חופשית).

12. ראו: The Annual Survey of Press Freedom 2002, p. 33.

13. הנתונים לקוחים גם הם מ: The Annual Survey of Press Freedom 2002 ומתייחסים למצב עד סוף דצמבר 2001.

היבט הזכויות: שוויון למיעוטים

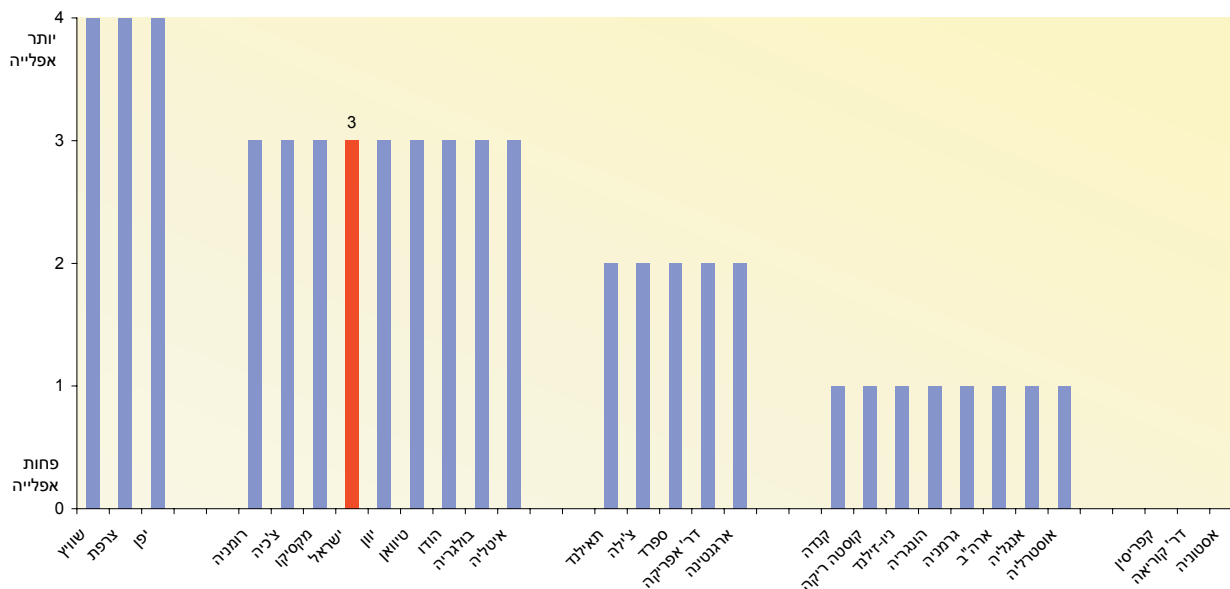
מדינה. אנו בחרנו להתייחס למיעוט שנתון לאפליה הקשה ביותר, לפי מאגר הנתונים של "מיעוטים בסיכון", בהנחה שהדרך הטובה ביותר ללמוד על מערכת דמוקרטיה כלשהי היא לבחון את מצבם של אלה שנמצאים בשולי החברה.¹⁴ לגבי ישראל אנו מדווחים על הנתונים ביחס לאזרחי ישראל הערביים.

מהממצאים עולה שלאורך כל העשור האחרון, בין השנים 1992-2002, לא חל שיפור במידת האפליה כלפי האזרחים הערבים. בכל התקופה קיבלה ישראל ציון 3, שהוא דרגה אחת בלבד מתחת לציון הגרוע ביותר. קטגוריה 3 משמעה המשך קיומה של פרקטיקה חברתית המדירה את המיעוט מבחינה פוליטית, לצד מדיניות פורמלית נייטרלית, או לכל היותר מדיניות מתקנת רק במישור ההצהרתי, ללא כל הצלחה הלכה למעשה. מהשוואה של מידת האפליה הפוליטית בישראל ליתר מדינות המדגם, נכון לשנת 2000, עולה שישראל נמצאת בשליש התחתון (ראו תרשים 8).¹⁵

הקטגוריה של שוויון למיעוטים כוללת, למעשה, גם את התכונות האחרות מהיבט הזכויות, שכן היא מתייחסת לשוויון בזכויות הפוליטיות, האזרחיות, החברתיות והכלכליות, בין קבוצת המיעוט לקבוצת הרוב במדינה. פרויקט "מיעוטים בסיכון" (Minorities at Risk), שהוקם על-ידי החוקר Ted Robert Gurr ב-1986, הוא הניסיון המקיף ביותר, נכון להיום, להעריך את מצב זכויות המיעוטים בראייה השוואתית בינלאומית. בחרנו להשתמש בשלושה מהמדדים שמוצעים על-ידי הפרויקט: אפליה פוליטית של המיעוט, אפליה כלכלית של המיעוט והגבלות תרבותיות על המיעוט. כאן נציג את הממצאים אך ורק ביחס למדד הראשון – האפליה הפוליטית. המדד מורכב מסולם בן חמש קטגוריות הבוחן את תפקידן של המדיניות הציבורית והפרקטיקה החברתית בקיום אי-השוויון או בתיקונו. ציון 0 משמעו היעדר כל אפליה, ואילו ציון 4 מעיד על מדיניות של דיכוי והדרה, על קיומן של הגבלות חמורות על ההשתתפות הפוליטית של המיעוט. ברוב המקרים פרויקט "מיעוטים בסיכון" מספק מידע על מצבם של כמה מיעוטים בכל

תרשים 8

שוויון למיעוטים – מבט בינלאומי אפליה פוליטית

14. על ההצדקה של קריטריון זה ראו: Foweraker and Krznic, 2001: p. 17

15. פרויקט "מיעוטים בסיכון" טרם פרסם נתונים עדכניים יותר לשנתיים האחרונות. הנתונים לקוחים מ: Ted Robert Gurr, Monty G. Marshall and Christian Davenport, *Minorities at Risk Dataset*, University of Maryland, 2002, <http://www.cidcm.umd.edu/inscr/mar/data.htm>

שבהן יש שוויון פוליטי מלא בין המיעוט לבין קהילת הרוב הן אסטוניה, דרום קוריאה וקפריסין. באמצע נמצאות אוסטרליה, אנגליה, ארצות-הברית, גרמניה, הונגריה, ניו-זילנד, קוסטה ריקה וקנדה, שמקבלות ציון 1, ואחריהן ארגנטינה, דרום אפריקה, ספרד, צ'ילה ותאילנד שמקבלות ציון 2.

מבין 28 המדינות שלגביהן יש נתונים, ישראל מדורגת במקומות 17-25, יחד עם איטליה, בולגריה, הודו, טייוואן, יוון, מקסיקו, צ'כיה ורומניה, שמקבלות גם הן ציון 3. שלוש המדינות היחידות שבהן האפליה הפוליטית כלפי המיעוט חמורה יותר הן יפן, צרפת ושווייץ, שמקבלות 4 כל אחת. מן הצד השני, המדינות היחידות

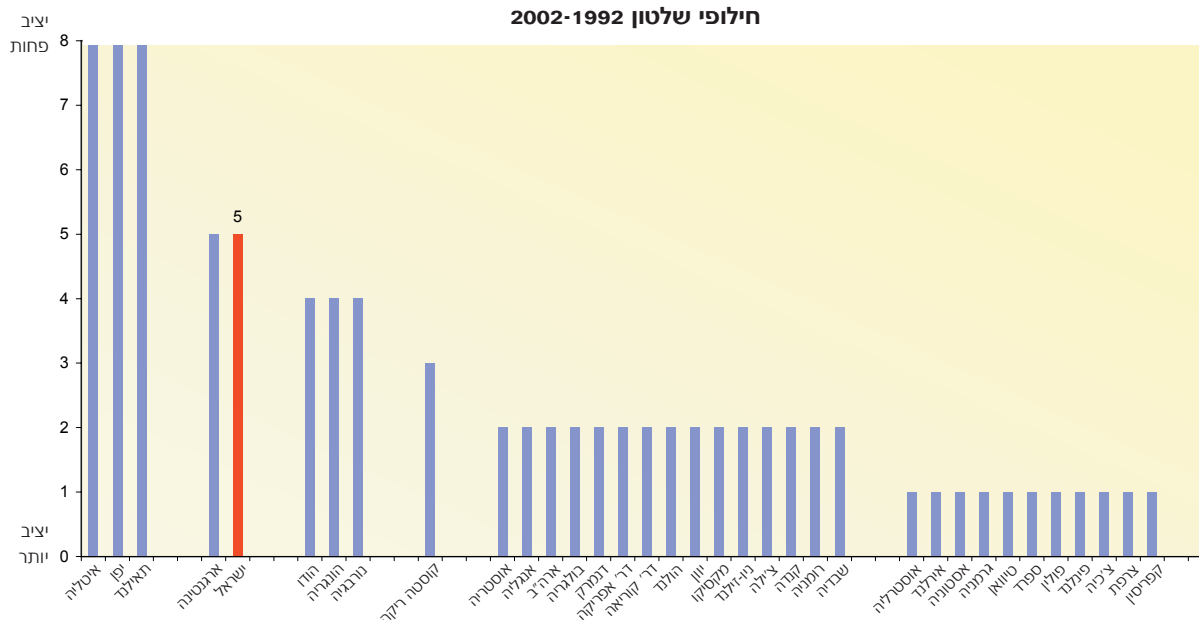
היבט היציבות: יציבות הממשלה

הפעמים שבהן התחלף ראש הרשות המבצעת בין השנים 1992-2002.¹⁷ ההנחה היא שבמערכות פוליטיות יציבות אין שינויים תכופים מאוד בהנהגת המדינה.¹⁸ המדד השני – מדד אי-השלמת קדנציה – אמור לספק תמונה מפורטת יותר על אי-היציבות של הממשלה, שכן הוא בוחן גם את ההתפתחויות במהלך כל קדנציה. המדד פותח על-ידנו והוא מתייחס לשיעור הכהונה שהממשלה הצליחה למלא בפועל. הוא מחושב בצורה הבאה: משך כהונת הממשלה מיום השבעתה ועד השבעת הממשלה החדשה, חלקי תקופת הכהונה שהוקצתה לממשלה מיום השבעתה ועד המועד המתוכנן לבחירות הבאות, כפי שקובע חוק יסוד הכנסת.¹⁹ לגבי המדד הראשון נאספו נתונים משווים בין מדינות, ואילו לגבי המדד השני נאספו נתונים רק לגבי ישראל.

בשונה מההיבט המוסדי והיבט הזכויות, אשר מייחדים משטרים דמוקרטיים ממשטרים אחרים, את היבט היציבות אפשר לבחון ולהשוות לגבי משטרים בכלל. זו הסיבה לכך שמחקרים רבים העוסקים בהערכת איכות התפקוד של דמוקרטיות מתעלמים משאלת היציבות. בפרויקט זה בחרנו להתייחס גם למדדים האומדים את מידת היציבות בחברה ובמערכת הפוליטית, לנוכח ההנחה שלקיומה או להיעדרה של יציבות יש השפעה על איכות הדמוקרטיה ועל תפקודה. שניים מבין מדדי היציבות ששולבו בפרויקט עוסקים בתכונת היציבות של הממשלה. המדד הראשון הוא מדד נפוץ ומקובל המתייחס למספר חילופי השלטון במדינה, קרי, למספר הפעמים שבהן השליטה הממשית ברשות המבצעת החליפה ידיים.¹⁶ הדבר נבדק באמצעות חישוב מספר

תרשים 9

יציבות – מבט בינלאומי חילופי שלטון 2002-1992

16. Banks, 2000 (ראו הערה 5 לעיל).

17. הנתונים למדד זה נאספו ממספר מקורות:

Banks, 2000; The Rulers website: <http://rulers.org/>; CIA – The World Fact Book 2002, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook>
Jack C. Plano, Robert E. Riggs and Helenan S. Robin, *The Dictionary of Political Analysis*, Oxford and Santa Barbara, ABC–CLIO, 1982: p. 149

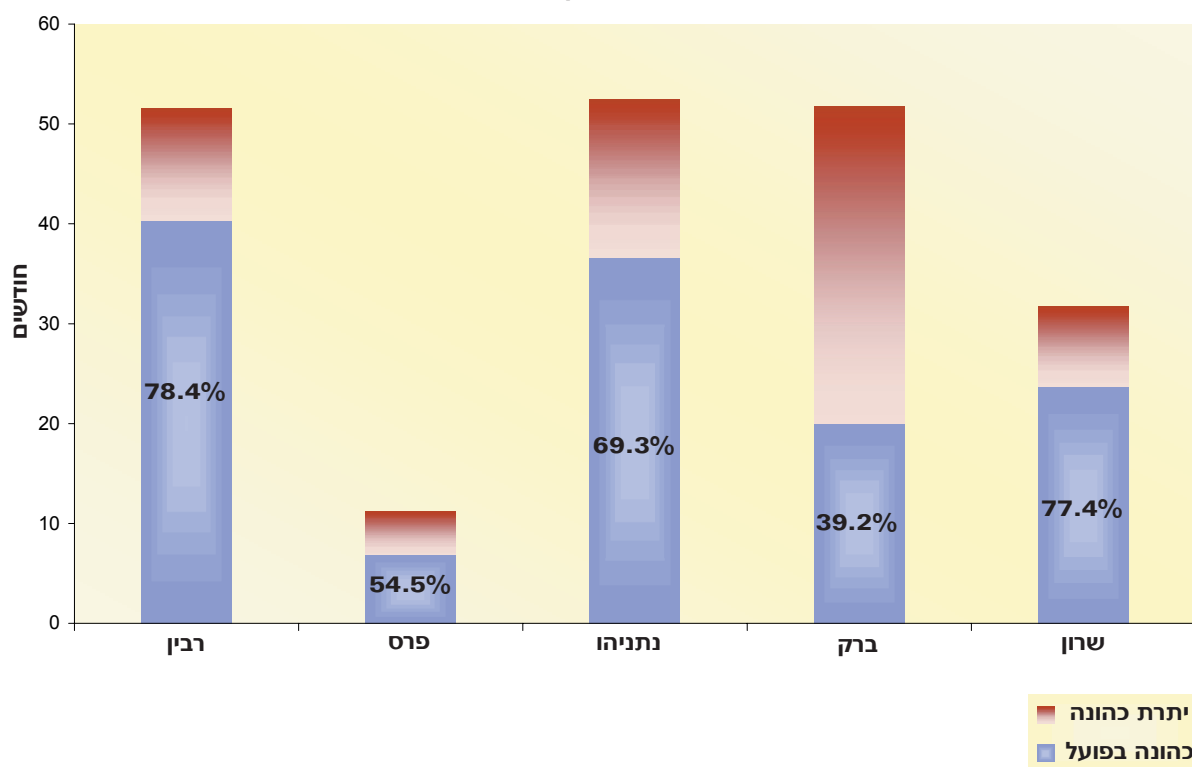
19. הנתונים על מועדי הכהונה של הממשלות לקוחים מאתר האינטרנט של הכנסת. התאריך המתוכנן לבחירות חושב לפי סעיפים 9 ו-36 לחוק יסוד הכנסת.

קדנציה (ראו תרשים 10). ישראל החליפה חמישה ראשי ממשלות בתוך עשור, ולא זו בלבד אלא שאף לא אחד מהם השלים את תקופת הכהונה שהוקצתה לו. לפיכך, בכל המקרים הבחירות הוקדמו מהמועד שנקבע מראש על-פי חוק. ממשלת רבין בין השנים 1992-1995 וממשלת שרון בין השנים 2001-2003 מילאו את שיעור הכהונה הגבוה ביותר – 78.43 אחוזים ו-77.42 אחוזים, בהתאמה. ממשלת נתניהו (1996-1999) השלימה 69.23 אחוזים מהתקופה שהוקצתה לה, ממשלת פרס (1995-1996) – 54.55 אחוזים, ואת שיעור הכהונה הנמוך ביותר רשמה ממשלת ברק (1999-2001), שהצליחה למלא רק 39.22 אחוזים מהתקופה המתוכננת.

תרשים 9 מתאר את מספר חילופי השלטון במדינות המדגם בעשור האחרון. עולה ממנו מסקנה ברורה למדי: ישראל נמנית על המדינות הדמוקרטיות שהשלטון בהן הכי פחות יציב.²⁰ מבין 35 מדינות, ישראל מדורגת במקומות 31-32 עם ארגנטינה, שבשתייהן היו חמישה חילופי שלטון בין השנים 1992-2002. שלוש מדינות סובלות מאי-יציבות חריפה עוד יותר, ואלה הן איטליה, יפן ותאילנד, שרשמו כל אחת שמונה חילופי שלטון באותה תקופה. ברוב רובן של המדינות הדמוקרטיות שנכללו במחקר – 26 מדינות – השלטון התחלף רק פעם אחת או פעמיים בעשור האחרון, מה שמעיד על יציבות שלטונית. בעיית אי-היציבות בישראל מתחזרת כשמנתחים את הממצאים במדד השני – מדד אי-השלמת

תרשים 10

יציבות בישראל 1992-2003 אחוז השלמת קדנציה

20. ראוי לשים לב שאנו מודדים את יציבות הממשלה ולא את יציבות המשטר הדמוקרטי.

סקר הדמוקרטיה

תרבות דמוקרטית

נדגים זאת תחילה על הנורמה המופשטת ביותר – תמיכה כללית בשיטה הדמוקרטית. בסקר שערכנו לצורך מחקר זה נרשמה התמיכה הנמוכה ביותר בעשרים השנים האחרונות בטענה שדמוקרטיה היא צורת השלטון הטובה ביותר. כיום רק 77% מקרב האזרחים היהודים בישראל מסכימים עם עמדה זו, ירידה משמעותית לעומת שיעורי התמיכה בעבר. מאז תחילת שנות ה-80 ועד שנת 2000 נרשמה מגמת עלייה בשיעור היהודים שהסכימו עם הטענה ש"דמוקרטיה היא צורת השלטון הטובה ביותר" (ראו תרשים מספר 11) מ-84% ב-1981 ל-90% ב-1999. החריג היחיד במגמה הזו הוא שנת 1988, לאחר האינתיפאדה הראשונה, אז נרשמה ירידה קלה בשיעור היהודים שהסכימו שדמוקרטיה היא צורת השלטון הטובה ביותר. אולם, בשנת 2003 אנו עדים כאמור לנסיגה הגדולה ביותר במידת התמיכה בשיטה הדמוקרטית – 13% פחות משנת 1999.

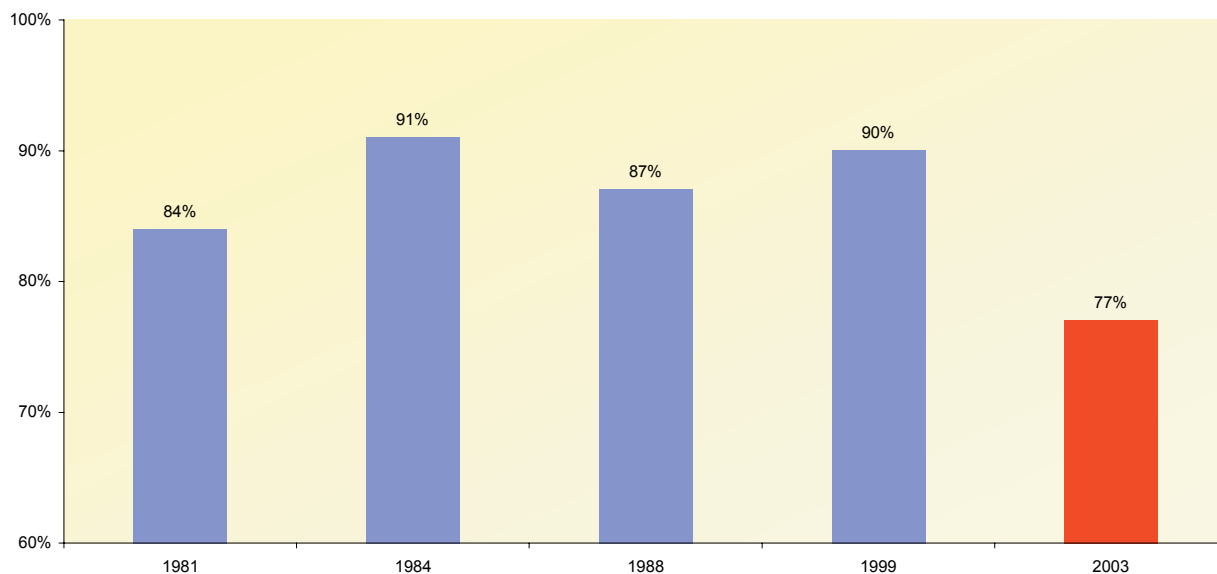
בדיקה של רמת התמיכה בנורמות דמוקרטיות מהרמה השנייה חושפת את אותה מגמת הידרדרות בשנים

סקר הדמוקרטיה שנערך באפריל 2003²¹ בחן, בין היתר, את עמדות הציבור הישראלי ביחס לנורמות דמוקרטיות שונות, במטרה לבדוק באיזו מידה השתרשה בישראל תרבות פוליטית דמוקרטית. הסקר התייחס לעמדות הציבור ביחס לשלוש רמות שונות של נורמות דמוקרטיות: הרמה הראשונה והמופשטת ביותר – תמיכה כללית בשיטה הדמוקרטית (למשל, מידת ההסכמה או אי-ההסכמה עם הטענה ש"משטר דמוקרטי הוא דבר רצוי לישראל"); הרמה השנייה – תמיכה בערכים ובעקרונות דמוקרטיים ספציפיים (למשל, מידת ההסכמה או אי-ההסכמה עם המשפט "אני תומך בחופש ביטוי לכל האנשים ללא קשר לעמדותיהם"); והרמה השלישית והפרטנית ביותר – עמדת הציבור ביחס לשוויון זכויות למיעוט הערבי בישראל (למשל, מידת התמיכה או ההתנגדות ל"צירוף מפלגות ערביות לממשלה, כולל שרים ערביים").

בכל אחת מהרמות ניכרת בשנים האחרונות ירידה בשיעור התמיכה בנורמות דמוקרטיות בקרב הציבור היהודי בישראל.

תרשים 11

תמיכה בדמוקרטיה בישראל
"דמוקרטיה היא צורת השלטון הטובה ביותר"
 מסכימים ומסכימים בהחלט (מדגם יהודי בלבד)

21. הסקר נערך בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת בישראל, היהודית והערבית, בתאריכים 1-7 באפריל 2003. הוא כלל 1,208 נשאלים שרואיינו בעברית, בערבית וברוסית. הסקר בוצע על-ידי מכון המחקר "מחשוב", בראשות ד"ר רחל ישראלי. טעות הדגימה ± 3.1.

שנות ה-90, ניכרת מגמה של עלייה רצופה במידת התמיכה בערכים הדמוקרטיים בקרב הציבור היהודי והיא מגיעה לשיאה בשנים 1999-2000 אז כ-90% בממוצע תומכים בכל אחד מהערכים הללו. כיום, כאמור, תמונת המצב השתנתה לחלוטין.

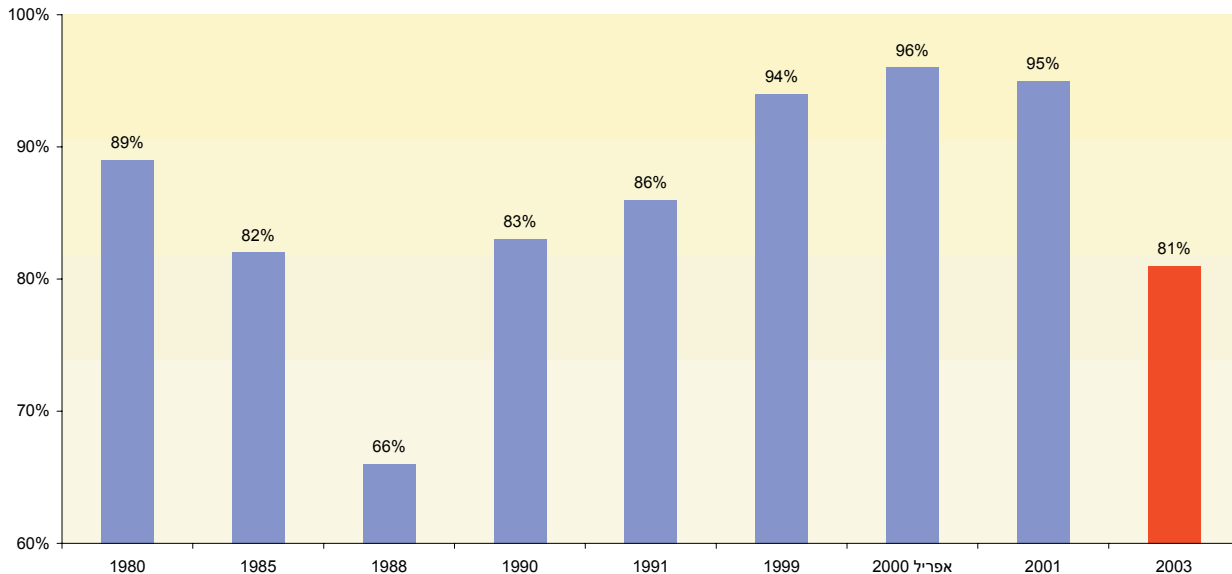
תרשים 12 מציג את אחת הדוגמאות לכך: בעוד שבשנת 1980, 89% מקרב הציבור היהודי בישראל הסכימו שלכל אדם צריכות להיות אותן הזכויות בפני החוק, ללא קשר עם עמדותיו הפוליטיות, בשנת 1988 היקף התמיכה בטענה זו צנח ל-66%. בשנת 1990 התמיכה בערך זה חזרה ל-83% ומשם היא המשיכה לטפס ל-86% בשנת 1991 ל-94% בשנת 1999 ולשיא של 96% באפריל 2000. עם זאת, נכון לשנת 2003 רק 81% מהציבור היהודי בישראל (15% פחות מאפריל 2000) מסכימים שלכל אדם צריכות להיות אותן הזכויות בפני החוק ללא קשר עם עמדותיו הפוליטיות, שיעור תמיכה נמוך יותר מאשר בתחילת שנות ה-80. באופן דומה, בסקר הנוכחי רק 67% מהיהודים הסכימו שיש לאפשר לקבוצות או לאנשים שנמצאים במיעוט לפעול כדי להשיג את תמיכת הרוב לעמדותיהם, 17% פחות משיעור התמיכה

האחרונות. שאלנו מהי מידת ההסכמה או אי-ההסכמה עם שלוש הטענות הבאות, המתייחסות כל אחת לערך דמוקרטי אחר: "אני תומך בחופש ביטוי לכל האנשים ללא קשר לעמדותיהם"; "יש לאפשר לקבוצות או לאנשים שנמצאים במיעוט לפעול כדי להשיג את תמיכת הרוב לעמדותיהם"; ו"לכל אדם צריכות להיות אותן הזכויות בפני החוק ללא קשר עם עמדותיו הפוליטיות". בכל שלושת המקרים מתגלה אותו הדפוס: בשנת 2003 ניכר כרסום בולט במידת התמיכה של הציבור היהודי בערכים דמוקרטיים והיא צונחת ב-15% בממוצע לעומת שיעורי התמיכה שנמדדו בסוף המאה. בחלק מהמקרים סימני השחיקה ניכרים כבר ב-2001, לאחר פרוץ האינתיפאדה השנייה, במקרים אחרים השינוי היה איטי יותר. אולם, בכל המקרים שיעור התמיכה בערכים דמוקרטיים בסקר הנוכחי הוא הנמוך ביותר בעשור האחרון. אם בוחנים את המגמה בשני העשורים האחרונים, הרי שבתחילת שנות ה-80 התמיכה בשלושת הערכים האלה היתה גבוהה יחסית, אך היא החלה לרדת והגיעה לנקודת השפל הנמוכה ביותר בשנת 1988, שינוי שניתן להסבירו בתחילתה של האינתיפאדה הראשונה. מאז, לאורך כל

תרשים 12

תמיכה בערכים דמוקרטיים בישראל

"לכל אדם צריכות להיות אותן הזכויות בפני החוק ללא קשר עם עמדותיו הפוליטיות"
מסכימים ומסכימים בהחלט (מדגם יהודי בלבד)

בשנת 1999, ויותר ממחצית מהציבור (57%) סבורים שעל הממשלה לעודד הגירת ערבים מהארץ (לעומת התנגדות של רוב הציבור למדיניות שכזו בשנת 1999). לא רק שהציבור היהודי לא תומך בשוויון לערבים, מחציתו גם לא מודה שהשוויון איננו מתקיים הלכה למעשה. רק 51% הסכימו שערביי ישראל מקופחים לעומת האזרחים היהודים, בעוד ש- 49% הביעו התנגדות לטענה זו.

אם בוחנים את המגמה על פני זמן, הרי ששוב מתברר שבשנים האחרונות מידת התמיכה בקרב הציבור היהודי במדיניות של שוויון לערבים קרסה, לעומת העלייה שנרשמה במהלך שנות ה-90. תרשים 13 מתאר את השינוי במידת התמיכה בדרישה לרוב יהודי בהחלטות גורליות למדינה, כמו החזרת שטחים. בסקר הנוכחי רק 23% מהציבור היהודי התנגדו לדרישה לרוב יהודי ותמכו בשיתוף הערבים בהחלטות גורליות. נתון זה גבוה רק במעט מהשנה שעברה, אז הנכונות של הציבור היהודי לאמץ מדיניות שוויונית כלפי הערבים הגיעה לשפל הנמוך ביותר – רק חמישית מהציבור היהודי (20%) התנגדו לגישה מפלה הדורשת רוב יהודי. משמעות הדבר

שנרשם בדיוק שלוש שנים קודם לכן (84% באפריל 2000). כך גם לגבי מידת התמיכה בעקרון חופש הביטוי – באפריל 2003 75% תמכו בחופש הביטוי לכל האנשים ללא קשר לעמדותיהם, בעוד שבמרס 1999 90% הביעו תמיכה בעמדה זו (15% פחות).

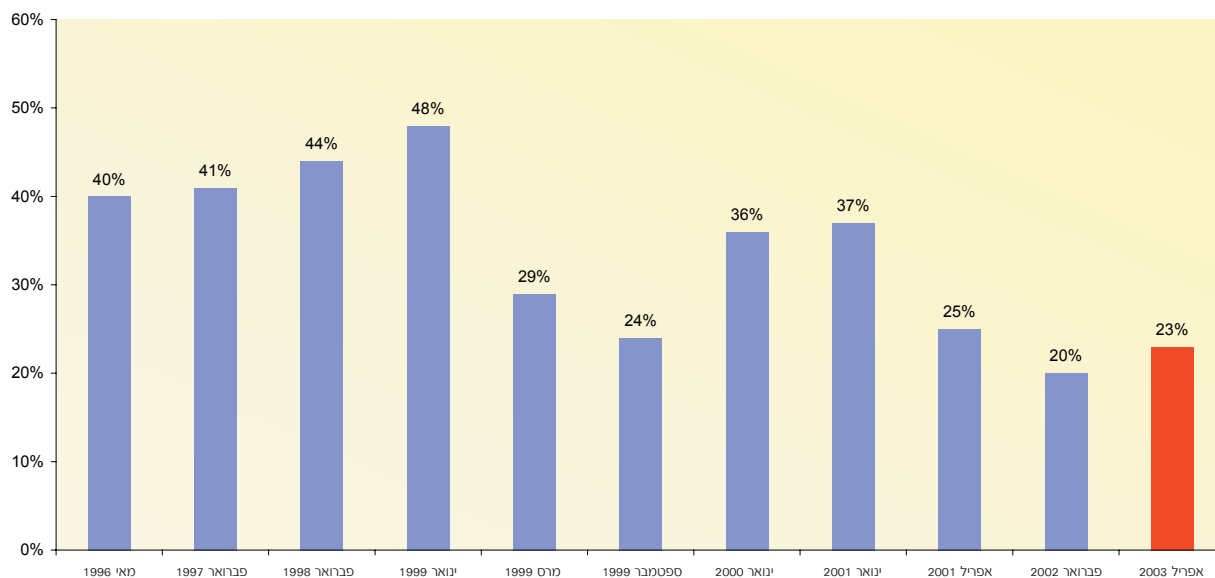
הממצאים שעולים מניתוח הרמה הנורמטיבית השלישית – עמדות הציבור לגבי שוויון זכויות למיעוט הערבי בישראל – מדאיגים במיוחד. בשתי הרמות הראשונות אמנם נרשמה הידרדרות במידת התמיכה בנורמות דמוקרטיות, אך עדיין רוב הציבור היהודי בישראל תומך בערכים דמוקרטיים ובשיטה הדמוקרטית. מסקנה זו איננה תקפה עוד כאשר בוחנים את עמדות הציבור ביחס לשוויון למיעוט הערבי. נכון לשנת 2003 יותר ממחצית מאזרחי ישראל היהודים (53%) מתנגדים לקיום שוויון זכויות מלא בין יהודים וערבים אזרחי המדינה, 77% סבורים שחייב להיות רוב יהודי בהחלטות גורליות למדינה, פחות משליש (31%) תומכים בצירוף מפלגות ערביות לממשלה (לעומת רוב של 56%

תרשים 13

תמיכה בשוויון למיעוט הערבי

מתנגדים ומתנגדים מאוד ל"רוב יהודי בהחלטות גורליות למדינה כמו החזרת שטחים"

(מדגם יהודי בלבד)

לא רק שרוב הציבור היהודי אינו תומך כיום בשוויון זכויות לאזרחים הערבים, הוא גם מוכן להצהיר על כך בריש גלי: בסקר הנוכחי רק 47% מהיהודים אמרו שהם תומכים בקיום שוויון זכויות מלא לאזרחים הערבים, בעוד בשנת 1999 רוב מוחלט (73%) אמר שהוא תומך בשוויון זכויות מלא. עם זאת, עדיין קיים פער תהומי בין מידת התמיכה המוצהרת בעקרון השוויון כערך מופשט לבין הנכונות ליישמו בפועל: בעוד ש-81% מהיהודים תומכים בכך שלכל אדם צריכות להיות אותן הזכויות בפני החוק, רק 47% תומכים בשוויון זכויות מלא בין היהודים לערבים ופחות מחצי (23%) תומכים בשיתוף הערבים בהחלטות גורליות למדינה.

שיעור התמיכה בנורמות דמוקרטיות אמנם נמוך במיוחד בכל הנוגע למדיניות שוויונית כלפי המיעוט הערבי, אך אין לטעות: השינוי מחלחל לרמות האחרות והוא מתבטא בירידה ברורה ברמת התמיכה גם בערכים ובעקרונות דמוקרטיים מופשטים וכלליים. מהממצאים עולה בבירור שבשנים האחרונות יש כרסום בולט במידת התמיכה של הציבור היהודי בנורמות דמוקרטיות בכל הרמות. ברוב

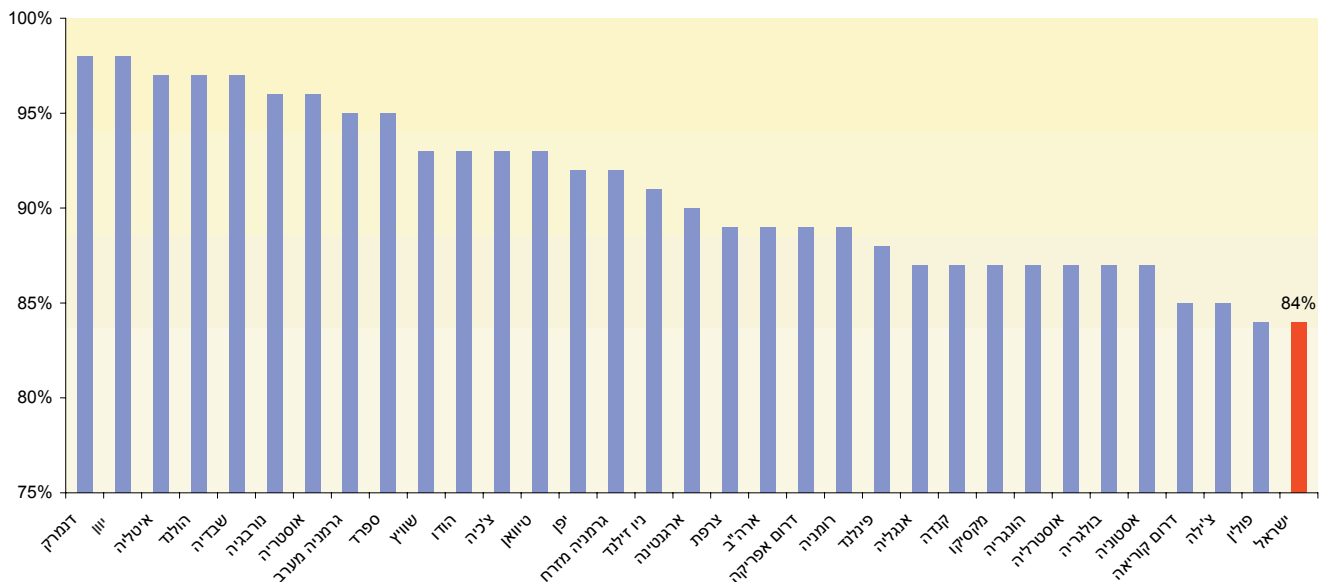
היא שרבע מאזרחי המדינה היהודים שינו את עמדתם מאז תחילת שנת 1999, אז התמיכה בשוויון לערבים הגיע לשיא וכמעט מחצית מהציבור היהודי (48%) תמך בשיתוף הערבים (שינוי של 25%–28%).

השינויים התכופים והדרמטיים בשיעורי התמיכה במדיניות שוויונית כלפי המיעוט על פני זמן, כפי שהם באים לידי ביטוי באותו תרשים, יכולים להעיד גם עד כמה תמיכת הציבור בנורמות דמוקרטיות היא תלויית הקשר פוליטי מסוים. כך למשל, במהלך חילופי השלטון בין בנימין נתניהו לאהוד ברק באותה שנה נרשמה ירידה חדה בנכונות לשתף את הערבים בהחלטות גורליות – מ-48% בינואר 1999, ארבעה חודשים לפני נפילתו של נתניהו, ל-24% בספטמבר 1999, ארבעה חודשים לאחר עלייתו של ברק לשלטון. כעבור כמה חודשים התמיכה בשיתוף הערבים החלה להשתקם (36% בינואר 2000). הסבר אפשרי לשינוי הזה עשוי להיות הרצון של הציבור לחשק את ברק, כראש ממשלה מהשמאל, ולחייבו לגבש רוב יהודי שיתמוך בכל הסכם שלום.

תרשים 14

תמיכה בדמוקרטיה – מבט בינלאומי

“משטר דמוקרטי הוא דבר רצוי”
מסכימים ומסכימים בהחלט (מדגם של כלל האוכלוסייה)

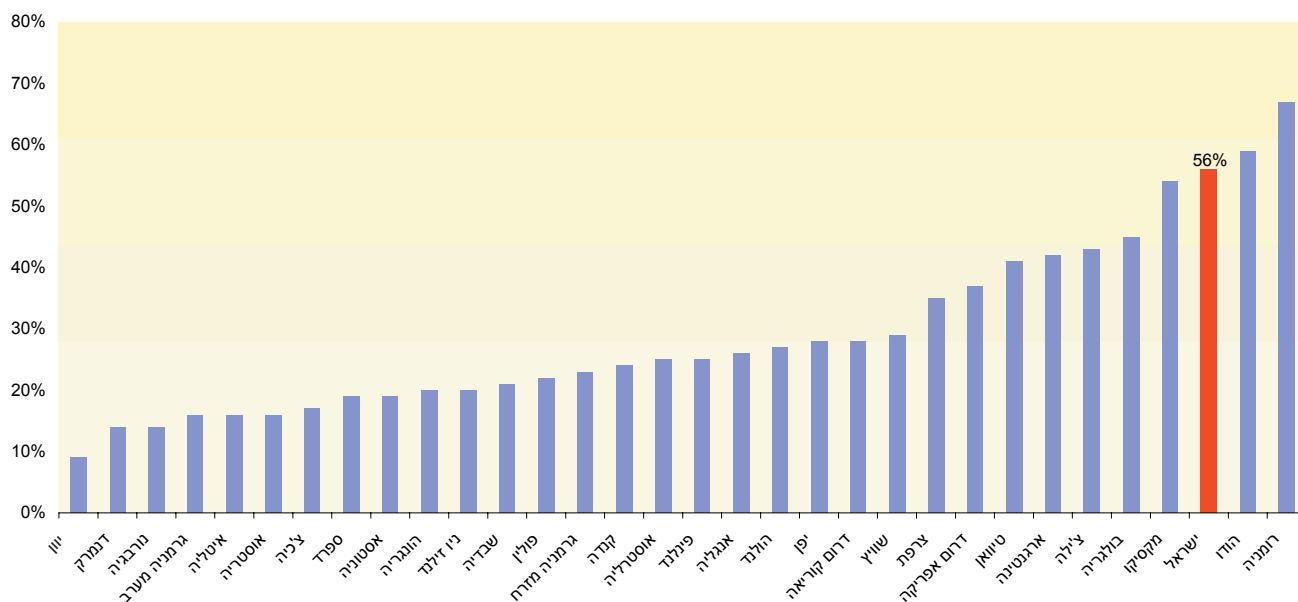
פולין, כאשר בשנתהן רק 84% מהציבור סבור שדמוקרטיה היא דבר רצוי. כאשר שואלים על מידת ההסכמה או אי ההסכמה עם הטענה ש"מספר מנהיגים חזקים יכולים להועיל למדינה יותר מכל הדיונים והחוקים", הרי ששוב מצבה של ישראל מתחורר כבעיית, בלשון המעטה. ישראל מדורגת במקום ה-29 מתוך 31 מדינות המדגם שהיו לגביהן נתונים, בשיעור התמיכה הגבוה ב"מנהיגים חזקים" – 56% מכלל האוכלוסייה (ראו תרשים 15).²³ למעשה, יחד עם מקסיקו שנמצאת מקום אחד מעל ישראל, ועם הודו ורומניה שסוגרות את הרשימה, ישראל נמנית עם ארבע המדינות היחידות שבהן רוב הציבור סבור ש"מנהיגים חזקים" הוא רעיון טוב או טוב מאוד. יוון שוב מובילה את הרשימה, עם 9% בלבד בציבור שתומכים ב"מנהיגים חזקים", ואחריה דנמרק ונורבגיה עם 14%.

המקרים השינוי החיובי שהתרחש בשנות ה-90 נמחק לחלוטין ובמקרים מסוימים הוא אף הידרדר אל מתחת למה שהכרנו עד כה.

חיזוק נוסף לתמונת המצב הזו ניתן למצוא אם משווים את שיעור התמיכה בדמוקרטיה ובנורמות דמוקרטיות בישראל בהשוואה למדינות דמוקרטיות אחרות בעולם. מבין 32 מדינות המדגם שנכללו בפרוייקט מדד הדמוקרטיה ושלגביהן קיימים נתונים, ישראל מדורגת במקום האחרון יחד עם פולין במידת התמיכה של האזרחים (יהודים וערבים) בטענה שמשטר דמוקרטי הוא דבר רצוי (ראו תרשים 14).²² דנמרק ויוון מובילות בראש הרשימה עם 98% התומכים בשיטה הדמוקרטית, ואחריהן איטליה, הולנד ושבדיה (97% כל אחת). יפן, ניו-זילנד וארגנטינה מדורגות באמצע עם 92-90 אחוזי תמיכה, וישראל חותמת את הרשימה יחד עם

תרשים 15

תמיכה ב"מנהיגים חזקים" – מבט בינלאומי
"מספר מנהיגים חזקים יכולים להועיל למדינה יותר מכל הדיונים והחוקים"
 מסכימים ומסכימים בהחלט (מדגם של כלל האוכלוסייה)

22. הנתונים לקוחים מהגל הרביעי של World Values Survey שנערך בין השנים 1999-2001. הם פורסמו ב: Ronald Inglehart, "How Solid is Mass Support for Democracy - And How Can We Measure It?", in *Political Science and Politics*, Vol. 36(1), 2003: pp. 51-57

הרבה יותר. אמנם ב-1999 36% סברו שישראל פחות מדי דמוקרטית, בעוד שכיום 29% מחזיקים בעמדה זו, אך עדיין בהשוואה לתחילת שנות ה-90' המספר הכפיל את עצמו: אז רק 14% טענו שישראל פחות מדי דמוקרטית. בקרב קבוצת האנשים שסבורים שישראל פחות מדי דמוקרטית יש דומיננטיות בולטת לערבים, כאשר שני שלישי מהם (65%) סבורים שישראל פחות מדי דמוקרטית. בקרב היהודים קבוצה זו מתאפיינת בנוכחות גבוהה של אנשי שמאל אשכנזים ושל עולים חדשים ממדינות חבר העמים.

לצד הנסיגה בתמיכה בנורמות דמוקרטיות, חלה גם ירידה במידת שביעות הרצון של הציבור מהדמוקרטיה הישראלית. המגמה מוכרת: בשנת 1999 75% היו מרוצים או מרוצים מאוד מהאופן שבו הדמוקרטיה מתפקדת בישראל, אולם בשנת 2001 המספר צנח לשיא שלילי ולראשונה פחות ממחצית מהאזרחים (47%) הביעו שביעות רצון ממצב הדמוקרטיה. כיום מידת שביעות הרצון עדיין עומדת על 51% בלבד. לעומת זאת, כאשר שואלים את הציבור האם מדינת ישראל כיום היא דמוקרטית במידה המתאימה, יותר מדי דמוקרטית או פחות מדי דמוקרטית, השחיקה קטנה

ליכודות חברתית

(בשני המקרים אריאל שרון כיהן כראש הממשלה). לעומת השנה שעברה ישנה עלייה קלה במידת האמון שהציבור רוכש לכנסת (7% יותר) ולמפלגות (4% יותר), אם כי שני המוסדות הללו לא הצליחו לשפר את מקומם בדירוג הכללי. את העלייה הגדולה ביותר רשמה ההסתדרות אשר בשנה שעברה רק 31% מהציבור נתן בה אמון ונכון לאפריל 2003, 42% הביעו בה אמון (11% יותר). עם זאת, דירוגה היחסי לא השתפר והיא עדיין זוכה לאמון הנמוך ביותר פרט למפלגות.

בסקר הנוכחי שאלנו גם מיהו המוסד ששומר טוב יותר על הדמוקרטיה הישראלית – הכנסת, ראש הממשלה, בית-המשפט העליון, או אמצעי התקשורת, כמייצגים את שלושת הרשויות ואת ה"רשות הרביעית" בדמוקרטיה. בקרב כלל האוכלוסייה נתפס בית-המשפט העליון כמוסד ששומר בצורה הטובה ביותר על הדמוקרטיה הישראלית (42%), ואחריו התקשורת (26%), ראש הממשלה (18%) והכנסת שמדורגת אחרונה (14%). אולם, כאשר משווים את התפלגות התשובות בין חילונים לדתיים, התמונה משתנה (ראו תרשים 16). בקרב החילונים נשמר הסדר, אלא שבית-המשפט העליון צובר תמיכה גדולה יותר, על חשבונם של ראש הממשלה והכנסת: מחצית מהחילונים (51%) סבורים שהוא המוסד ששומר בצורה הטובה ביותר על הדמוקרטיה. לעומת זאת, בקרב הדתיים הסדר מתהפך: 30% סבורים שראש הממשלה הוא המוסד ששומר בצורה הטובה ביותר על הדמוקרטיה הישראלית, לאחר מכן הכנסת (29%), בית-המשפט העליון (22%) והתקשורת אחרונה (19%). מממצאים אלה נדמה שכל קבוצה מייחסת למוסדות שבהם יש לה את

סקר הדמוקרטיה 2003, בחן את מצב הליכודות החברתית בישראל בכמה מישורים: ראשית, מידת האמון בין האזרחים לבין מוסדות המדינה המרכזיים. שנית, מידת האמון בין אדם לחברו. שלישית, אופי היחסים בין קבוצות בחברה. רביעית, תחושת השייכות לקהילה. להלן הממצאים המרכזיים בכל אחד מהמישורים הללו.

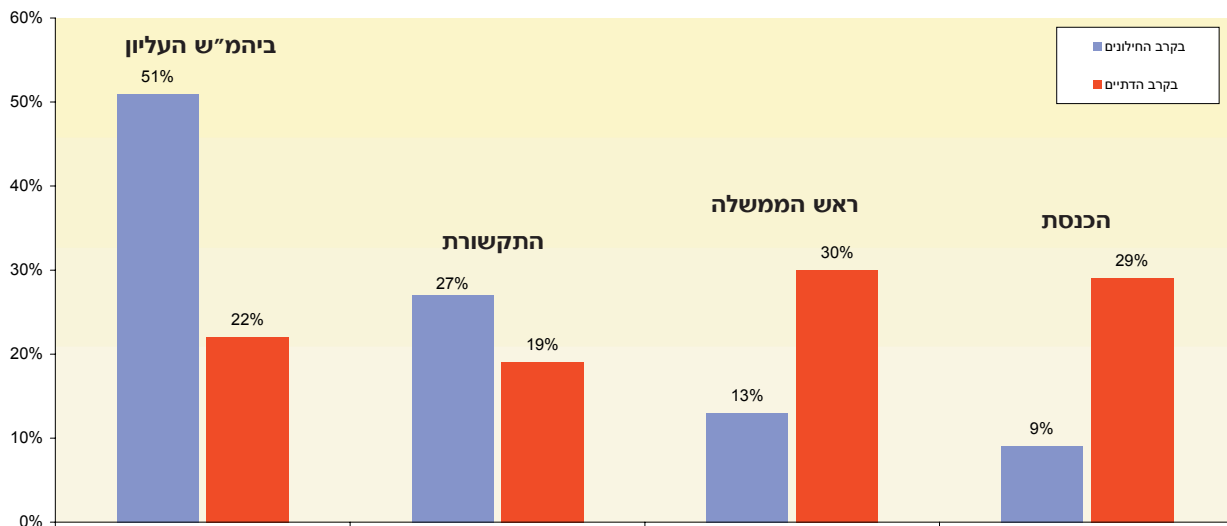
נפתח עם מדד האמון במוסדות: נכון לאפריל 2003 83% מהציבור בישראל נותן אמון בצה"ל, 70% בבית-המשפט העליון, 68% בנשיא המדינה, ל-66% יש אמון במשטרה, ל-58% בפרקליטות, ל-55% בממשלה, ל-53% בראש הממשלה, ול-51% בכנסת. ארבעת המוסדות היחידים שפחות ממחצית מהציבור נותן בהם אמון הם התקשורת (49%), הרבנות (43%), ההסתדרות (42%) והמפלגות, שרק שלישי מהציבור רוכש להם אמון (32%), ובכך ממקם אותם בתחתית הרשימה, זו השנה הרביעית ברציפות. צה"ל ובית-המשפט העליון אמנם שומרים על מקומם כשני המוסדות שזוכים לאמון הגבוה ביותר, אולם לגבי שניהם נרשמה ירידה משמעותית במידת האמון שהציבור רוכש להם – צה"ל 14% פחות מהשנה שעברה ובית-המשפט העליון ב-8% פחות. למעשה, שני המוסדות הללו הגיעו בשנת 2003 לנקודה הנמוכה ביותר מאז שהחל המעקב אחר מדד האמון ב-1994.²⁴ הפרקליטות והתקשורת הגיעו גם הם השנה לשפל ואף איבדו את מקומם בדירוג היחסי של מדד האמון במוסדות, כאשר הפרקליטות יורדת בשני מקומות והתקשורת ב-4-5 מקומות. בהשוואה לשנה 2002 ישנה שחיקה במידת האמון ברוב המוסדות, כאשר את ההידרדרות הגדולה ביותר ניתן למצוא אצל ראש הממשלה שמידת האמון בו פחתה ב-17%

24. לנתונים של השנים 1994-1995 ראו: יוחנן פרס ואפרים יער-יוכטמן, **בין הסכמה למחלוקת: דמוקרטיה ושלוש בתודעה הישראלית**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 1998: עמ' 244-249.

תרשים 16

המוסד ששומר טוב יותר על הדמוקרטיה הישראלית

(מדגם יהודי בלבד, לפי שמירה על המסורת)

תרשים 17 מציג את דירוגה היחסי של ישראל בכל אחד מהקריטריונים הללו. ניתן ללמוד ממנו שעל אף הנסיגה במידת האמון שאזרחי ישראל רוכשים למוסדות הציבוריים בהשוואה על פני זמן, מידת האמון עדיין גבוהה יחסית למדינות דמוקרטיות אחרות. מבין שמונת המוסדות הציבוריים שנבדקו בארבעה מקרים, ישראל מדורגת בשליש העליון של הרשימה (כאשר מדינה המדורגת במקום ה-21 היא זו שבה יש את האמון הגבוה ביותר באותו מוסד): צה"ל (מקום 19-20 מבין 21 מדינות, כאשר רק ארצות הברית מקדימה את ישראל, והודו חולקת אתה את אותו ציון), בית-המשפט העליון (מקום 18-19),²⁶ הכנסת (מקום 18), והממשלה (מקום 16). מידת האמון של הישראלים באמצעי התקשורת, במטרה ובהסתדרות היא פחות או יותר ממוצעת יחסית למדינות המדגם (התקשורת מדורגת במקום ה-14 מבין 21 מדינות, המשטרה במקום ה-12 וההסתדרות במקום ה-11). המוסד היחיד שבו ישראל נמצאת בשליש התחתון הוא הרבנות, אשר בהשוואה למידת האמון שאזרחים במדינות אחרות רוכשים לכנסייה, מידת האמון של הישראלים ברבנות נמוכה (מקום 7 מבין 21 מדינות).

האחיזה הטובה ביותר ואת העצמה הגדולה ביותר, גם את היכולת לשמור על הדמוקרטיה הישראלית.

מבחינת מידת האמון החברתי, זו שבין אדם לחברו, עולה מהסקר הנוכחי שרק 29% מהאזרחים בישראל, פחות משליש, מאמינים שאפשר לסמוך על אנשים, בעוד הרוב המכריע (71%) מאמינים שיש להיות זהירים מאוד בקשרים עם אחרים. נתונים אלה שומרים על יציבות יחסית במשך עשרים השנים האחרונות (אמנם במקרים מסוימים הם היו מעט נמוכים יותר, אך אף פעם לא נרשמה מידת אמון גבוהה יותר בחברה הישראלית). האמנם כל ישראל ערבים זה לזה?

על מנת לאמוד את מידת האמון בין האזרחים לבין עצמם ובין האזרחים לבין מוסדות המדינה, בדקנו גם מה מצבה של ישראל בהשוואה למדינות דמוקרטיות אחרות. לצורך כך הצלחנו לרכז נתונים על 21 מבין מדינות המדגם של הפרויקט – מהי מידת האמון החברתי באותן מדינות ומהי מידת האמון שהאזרחים רוכשים לשמונה מוסדות מרכזיים: כוחות הצבא, מערכת המשפט, המשטרה, הפרלמנט, הממשלה, התקשורת, האיגודים המקצועיים, והכנסייה (בהשוואה לרבנות בישראל).²⁵

25. כל הנתונים לקוחים מהגל השלישי של World Values Survey, שנערך בין השנים 1995 ל-1997. ראו:

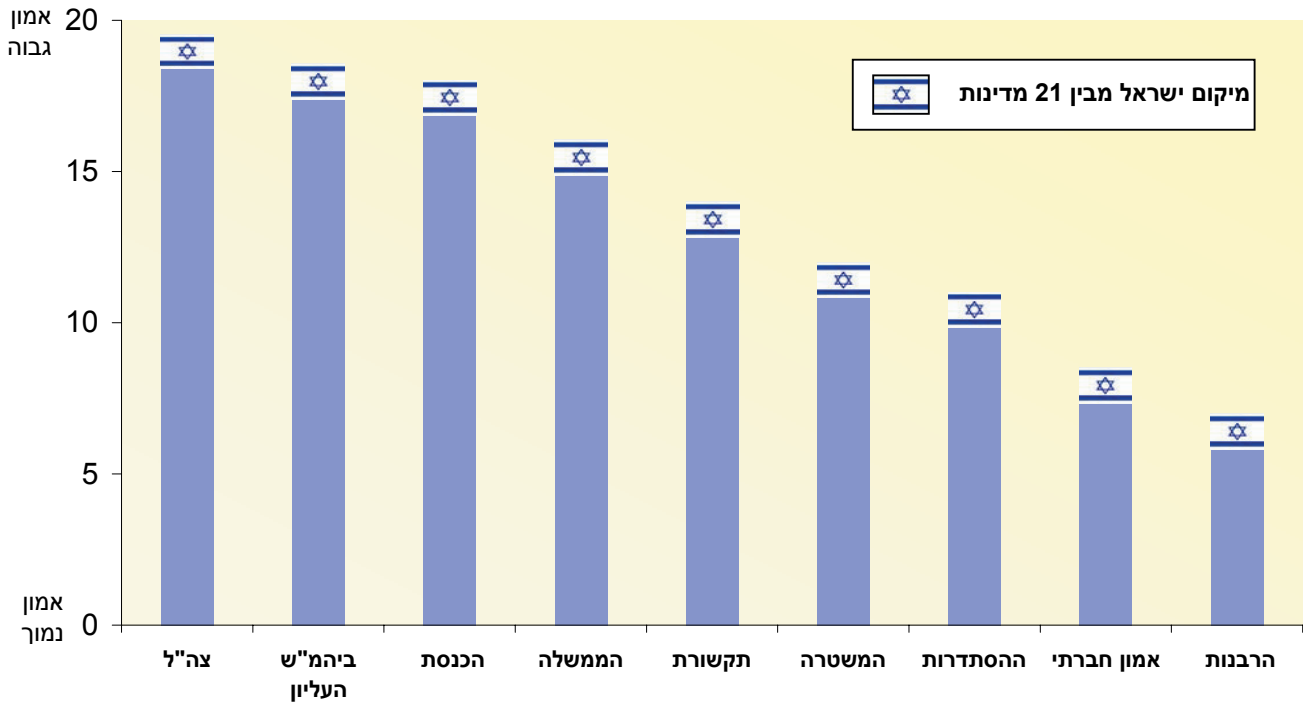
www.worldvaluessurvey.org/services/index.html

26. יש לציין שהשוואת מידת האמון בבית המשפט העליון בארץ, לעומת האמון במערכת המשפט במקומות אחרים, עשויה להיות מוטת במקצת לטובת ישראל. אולם, בסקרים שנעשו בעבר הפער בין מידת האמון בבית-המשפט העליון בישראל לאמון בבתי-המשפט בכלל עמד על 6% בממוצע לטובת בית המשפט העליון. כך שגם אם לוקחים זאת בחשבון, מידת האמון במערכת המשפט בארץ היא עדיין גבוהה באופן יחסי למדינות אחרות (ישראל יורדת רק שלושה מקומות בדרוג).

תרשים 17

דירוג יחסי של ישראל – אמון במוסדות ואמון חברתי

(מדגם של כלל האוכלוסייה)

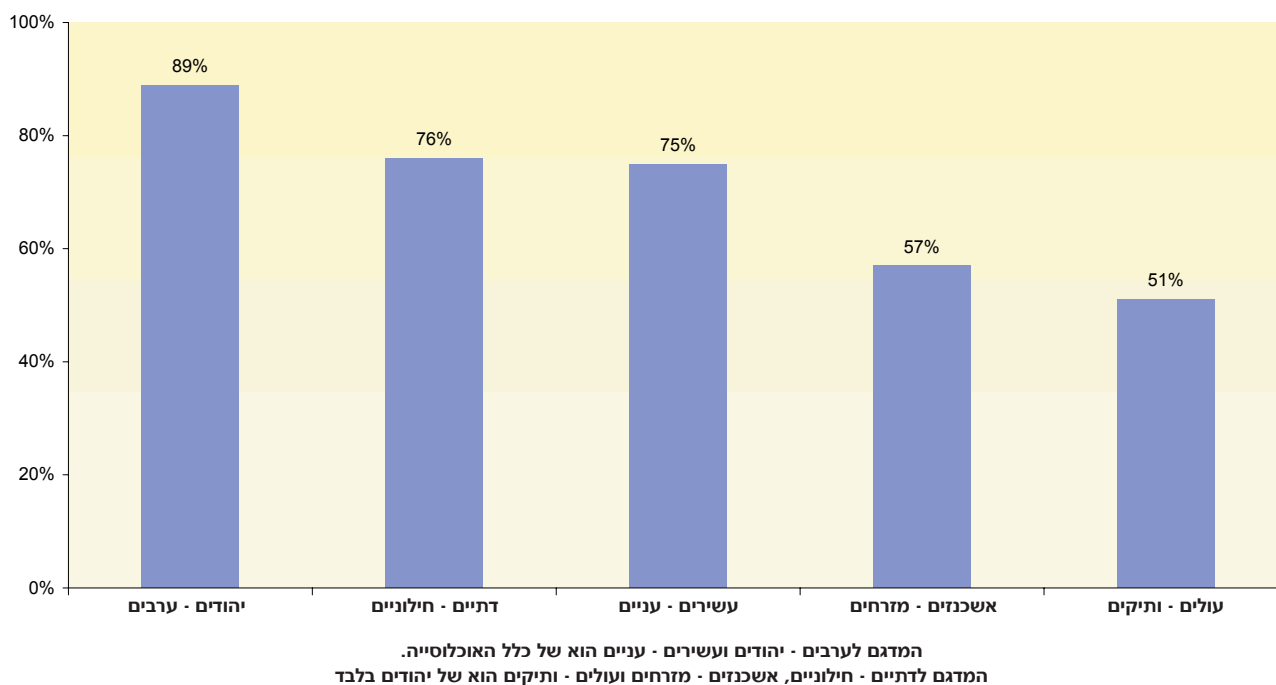
- השסע הלאומי: היחסים הגרועים ביותר הם בין היהודים לערבים, כאשר 89% מכלל האזרחים סבורים שהיחסים אינם טובים. היהודים חושבים שהיחסים בינם לבין הערבים עוד גרועים יותר ממה שהערבים חושבים: 72% מהערבים טוענים שהיחסים אינם טובים, 92% מהיהודים סבורים שהיחסים אינם טובים.
- השסע הדתי: בקרב היהודים 76% סבורים שהיחסים בין דתיים ללא דתיים אינם טובים, כאשר כאן החילונים מעריכים את היחסים כגרועים יותר מאשר הדתיים. למעט חריג אחד לטובה בשנת 1978, נתון זה שומר על יציבות לאורך 30 השנים האחרונות: גם בשנת 1972 75% חשו שהיחסים בין דתיים לחילונים אינם טובים. לאמור, לא חל שום שיפור.
- השסע המעמדי: זהו השסע השלישי בחומרתו – שלושה רבעים מאזרחי מדינת ישראל (75%) סבורים שיש כיום יחסים לא טובים בין עשירים לעניים.
- השסע העדתי: 57% מקרב היהודים טוענים שהיחסים בין

עם זאת, בשונה ממידת האמון הגבוהה באופן יחסי שהישראלים נותנים במרבית המוסדות הציבוריים, מידת האמון החברתי בישראל נמוכה יחסית (מקום 8-9 מ-21, יחד עם בולגריה). ברוב מדינות המדגם יותר אזרחים חשים שהם יכולים לסמוך האחד על השני מאשר בישראל. נורבגיה ושבדיה מובילות את הרשימה, כאשר כשני שלישי מהאזרחים שם נותנים אמון באנשים אחרים. ארגנטינה, פולין ודרום אפריקה חותמות את הרשימה, עם 18% בלבד מהאזרחים הסבורים שהם יכולים לסמוך על אחרים.

עדות נוספת לכך שהלכידות החברתית בישראל נמוכה, בייחוד בכל הנוגע ליחסים בין האזרחים לבין עצמם, ניתן למצוא בבדיקת היחסים בין הקבוצות השונות שמרכיבות את החברה הישראלית. לפי סקר הדמוקרטיה, אף אחד מהקשרים בין הקבוצות בחברה אינו נתפס כקשר טוב ובכולם רוב הציבור סבור שהיחסים לא כל כך טובים או לא טובים בכלל (ראו תרשים מספר 18).

תרשים 18

יחסים בין קבוצות בישראל לא טובים ולא טובים בכלל

מייחסים את החשיבות הרבה ביותר לכיבוד מוסדות המדינה וחוקיה: 95% מהיהודים סבורים שנושא זה חשוב על מנת להיות "ישראלי באמת" ו-89% מהערבים מחזיקים בעמדה זו. עבור היהודים, הנושא השני בחשיבותו הוא להרגיש ישראלי ולהסכים שישראל תהיה מדינה יהודית ודמוקרטית (92% כל אחד), ולאחר מכן לשרת בצה"ל (91%). הנושא הכי פחות חשוב לדעת היהודים הוא להיוולד בישראל (רק 52%). זהו גם הנושא היחיד שהערבים ייחסו לו חשיבות גדולה יותר מאשר היהודים: 63% מהערבים אומרים שחשוב להיוולד בישראל על מנת להיות "ישראלי באמת". מבחינתם הנושא השני בחשיבותו, לאחר כיבוד מוסדות המדינה וחוקיה, הוא להיות אזרח ישראל (80%), ואחר כך להתגורר בישראל במשך מרבית החיים (73%), לדעת לדבר עברית (68%) ולהרגיש ישראלי (66%). את החשיבות הנמוכה ביותר ייחסו הערבים ליהדות (36%) ולשירות בצה"ל (31%).

אשכנזים למזרחים אינם טובים. זהו הנתון הגבוה ביותר מאז שנת 1972, פרט לשנת 1988, אז אמרו 72% שהיחסים הבין-עדתיים אינם טובים.

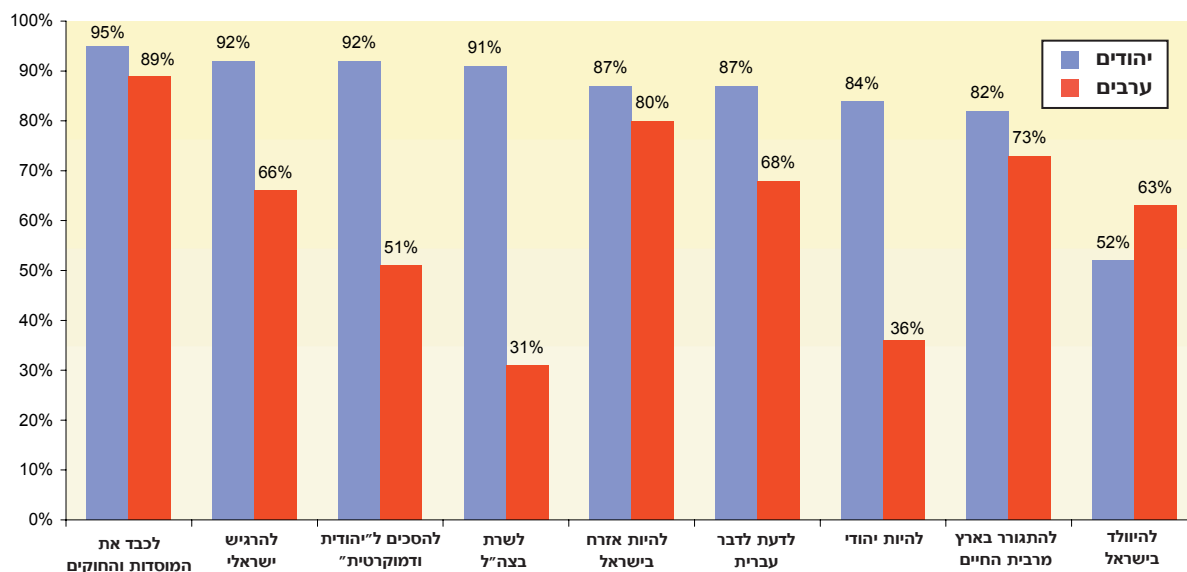
• השסע עולים-ותיקים: היחסים הטובים ביותר, לדעת הציבור היהודי בישראל הם אלה שבין העולים החדשים לוותיקים – "רק" 51% מעריכים אותם כלא טובים. חשוב לציין שלא קיים הבדל משמעותי בין האופן שבו העולים החדשים תופסים את היחסים הללו לבין האופן שבו הוותיקים תופסים אותו.

המישור האחרון שבו טיפל סקר הדמוקרטיה במצב הלכידות החברתית בישראל הוא זה של תחושת השייכות לקהילה. מבין שורת הממצאים בנושא זה, נציג כאן רק את אחת הסוגיות. שאלנו מהם הדברים החשובים על מנת להיות "ישראלי באמת". תרשים 19 מציג את התשובות השונות של האזרחים היהודים לעומת האזרחים הערבים. בשתי הקבוצות

תרשים 19

להיות "ישראלי בישראל" מסכימים שהדבר חשוב או חשוב מאוד

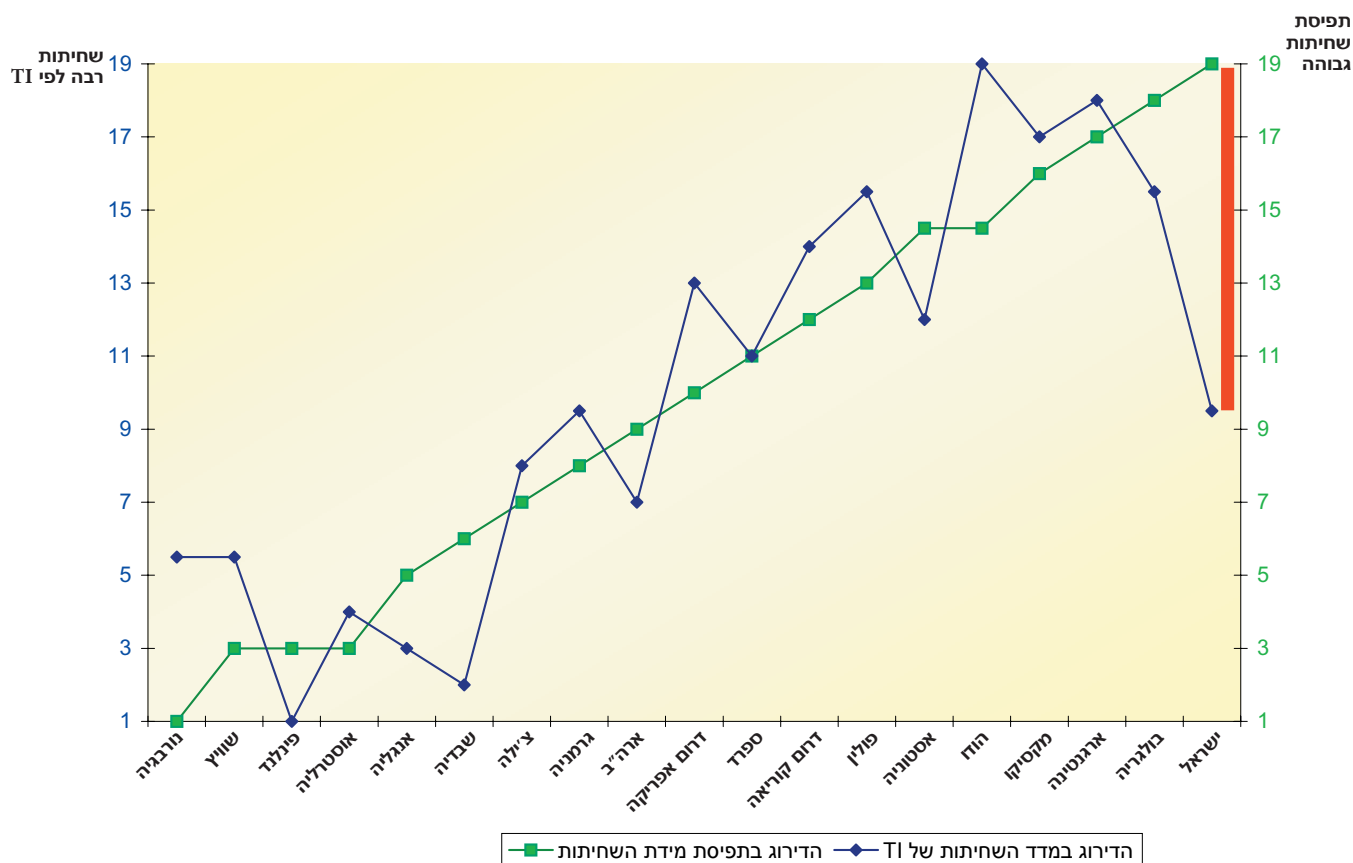
תפיסות הציבור לגבי מצב הדמוקרטיה הישראלית

עם עצמנו, כך שבאופן יחסי מצבה של ישראל טוב יותר מכפי שהציבור תופס אותו. הסקר כלל, בין היתר, שורה של שאלות שבהן אנשים התבקשו להתייחס למצבה של ישראל באותה תכונה, בהשוואה למדינות דמוקרטיות אחרות. מהממצאים עולה ששתי הסוגיות שבהן הישראלים רואים את מצבם כגרוע ביותר, לעומת מדינות אחרות, הן יציבות המערכת הפוליטית והשקעים בחברה. 62% אמרו שישראל לא יציבה באופן יחסי, ו-59% העריכו שבישראל יש יותר מתיחות בין קבוצות בחברה מאשר במקומות אחרים. בשני המישורים הללו נראה שהציבור צודק בהערכת המצב: לפי בדיקה של הדירוג היחסי של ישראל על פני מדיי הדמוקרטיה השונים, בהשוואה למדגם של 36 מדינות, שני הנושאים שבהם מצבה של ישראל הוא אכן הבעייתי ביותר הם העדר יציבות של הממשלה וקיומה של מתיחות רבה בחברה (ראו תרשים 2). לאמור, המצב בישראל מעורר דאגה, אך הציבור לפחות מודע לכך.

פרויקט מדד הדמוקרטיה מנסה לא רק לבחון את מצב הדמוקרטיה הישראלית על-פי שורה של מדדים, ועל-פי סקר דעת-הקהל בנושאים דמוקרטיים שונים, אלא גם את הקשר ביניהם. לאמור, כיצד תופס הציבור הישראלי את תפקוד הדמוקרטיה הישראלית והאם קיים פער בין תפיסות הציבור לבין מצבה של ישראל על-פי המדדים השונים. במסגרת הנוכחית נביא רק ממצאים ראשוניים וחלקיים של הניתוח הזה.

השוואה של ממצאי סקר הדמוקרטיה 2003 עם מדדי הדמוקרטיה מעלה שבמקרים רבים יותר אין התאמה בין האופן שבו הציבור תופס את מצבה של הדמוקרטיה הישראלית לבין המדידה של אותן תכונות על-פי המדדים השונים, מאשר המקרים שבהם יש התאמה בין השניים. יתר על כן, במקרים שבהם קיים פער, לרוב אנו נוטים לייפות את המציאות ולהעריך את מצבנו כטוב יותר ממה שהוא באמת. אם כי, ישנם גם מקרים שבהם אנו מחמירים

תרשים 20
דירוג יחסי של ישראל – מדד השחיתות מול תפיסת השחיתות
 (מדגם של כלל האוכלוסייה)

במדד השחיתות של Transparency International (הציון נע בין 0-10, כאשר 10 משמעו העדר שחיתות).²⁷ שנית, אחוז האזרחים באותה מדינה שהשיבו שיש בה שחיתות פוליטית במידה רבה או מסוימת.²⁸ התמונה שעולה מהתרשים ברורה למדי: בישראל נרשם השיעור הגבוה ביותר של אזרחים שסבורים שיש שחיתות במדינה – 89% מכלל האוכלוסייה. לאמור, ישראל מדורגת ראשונה מבחינת תפיסת מידת השחיתות על-ידי הציבור (19 מתוך 19). לעומת זאת, במדד השחיתות של TI מצבה היחסי של ישראל טוב הרבה יותר: מבין 19 מדינות, כאשר המדינה המדורגת אחרונה היא זו שבה יש הכי הרבה שחיתות, ישראל נמצאת במקומות 9-10.

פרט לנושא היציבות והשסעים, ישנו רק עוד נושא אחד שבו רוב הציבור סבור שמצבה של ישראל גרוע יותר מאשר מדינות אחרות – שחיתות. 52% מהנשאלים טוענים שבישראל יש יותר שחיתות בהשוואה למקומות אחרים, 37% שמצבנו דומה לאחרים, ורק 11% מעריכים שבישראל יש פחות שחיתות. בסוגיה זו קיים פער גדול בין האופן שבו הציבור תופס את המצב לבין דירוגה של ישראל במדד השחיתות של גופי מחקר בינלאומיים: באופן יחסי הציבור הישראלי חש שהמצב בארץ גרוע בהרבה מכפי שמעריכים המומחים. תרשים 20 מנסה להמחיש זאת – הוא עורך השוואה בין 19 ממדינות המדגם על-פי שני קריטריונים: האחד, הציון שקיבלה אותה מדינה

27. הנתונים לקוחים מ:

Transparency International, The 2002 **Corruption Perceptions Index**, <http://www.gwdg.de/~uwvw/2002Data.html>

28. הנתונים לישראל לקוחים מ**מסקר הדמוקרטיה 2003**. הנתונים לשאר המדינות לקוחים מהגל השלישי של **World Values Survey**. ראו הערת שוליים 25.

בין שתי הקטגוריות. רק כחמישית מהאוכלוסייה סבורה שההשתתפות בישראל נמוכה באופן יחסי. לעומת זאת, בדיקה של מידת ההשתתפות הפוליטית, על-פי שיעור ההצבעה בבחירות, מעלה שישראל מדורגת במקום נמוך יחסית: 22 מבין 36 מדינות המדגם. (ב) שמירה על זכויות אדם – בנושא זה הציבור מעריך שישראל נמצאת במקום טוב באמצע: כמעט מחצית מהישראלים סבורים שהמצב דומה לזה שבמדינות אחרות (46%) והיתר מתחלקים בדיוק שווה בשווה בין שני הקצוות – 27% סבורים שהמצב בישראל פחות טוב ו-27% סבורים שהמצב טוב יותר מאשר במקומות אחרים. לעומת זאת, במדד של פגיעה בזכויות אדם ישראל נמצאת במקום האחרון בין מדינות המדגם, יחד עם דרום אפריקה והודו.²⁹

יתר על כן, בהשוואה למדינות אחרות, בישראל נרשם הפער הגדול ביותר בין תפיסת השחיתות על-ידי הציבור לבין מדד השחיתות של TI. בכל המדינות האחרות הסטייה בין שני הדירוגים היא לכל היותר של 4 מקומות, וברוב מוחלט של המקרים אף פחות מכך. בישראל הפער עצום – הפרש של 9.5 מקומות בין הדירוג בתפיסת היקף השחיתות על-ידי הציבור לבין הדירוג במדד של TI. נושא השחיתות הוא החריג שאינו מעיד על הכלל. ברוב המקרים, כאשר ישנה אי התאמה בין תפיסות הציבור, כפי שהן באות לידי ביטוי בסקר הדמוקרטיה 2003, לבין מדדי הדמוקרטיה, הסטייה היא בכיוון ההפוך – אנו מעריכים את מצבנו כטוב יותר ממה שהוא באמת. נביא שתי דוגמאות לכך: (א) השתתפות פוליטית – כ-80% מכלל האוכלוסייה סבורים שאזרחי ישראל משתתפים בפוליטיקה יותר מאשר במקומות אחרים, או אותו הדבר, בחלוקה שווה

***

אנו רואים את המסמך הנוכחי כפרסום ראשון של מחקר בשלבי התהוות ומזמינים הצעות לתיקון ולשיפור

29. הנתונים נמסרו על-ידי: Mark Gibney, University of North Carolina, Asheville. גיבני מתבסס על הדוחות של אמנסטי אינטרנשיונל. על ההעדפה של המדידה של אמנסטי על זו של מחלקת המדינה האמריקנית, ראו: Foweraker and Krznaric, 2001: p. 15.